

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोध पत्रको शीर्षक पाँचथर जिल्लाको कक्षा आठको २०६८ सालको जिल्ला स्तरीय परीक्षामा सोधिएका प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पाँचथर बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोध पत्र नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको उद्देश्य पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ।

१.३ समस्या कथन

शोधका लागि समस्या प्रमुख शर्त हो । अतः शोधका लागि चयन गरिएको समस्याबारे शोधकर्ता पूर्ण परिचित हुनु आवश्यक हुन्छ । समस्यालाई पूर्ण परिभाषित नगरेसम्म शोध प्रक्रिया अगाडि बढ्न सक्दैन । यसै सन्दर्भमा कक्षा-८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०६८ मा उपयोग गरिएका प्रश्नहरूको अध्ययन गर्दा निम्न बमोजिमका सवाललाई तल बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

(क) कक्षा-८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षामा उपयोग गरिएका नेपाली

विषयका प्रश्नहरू वैध र विश्वसनीय छन् ?

(ख) उक्त प्रश्नहरू आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा उपयुक्त छन् ?

(ग) प्रश्नहरू विद्यार्थीहरूको क्षमता र योग्यता अनुकूल छन् ?

(घ) प्रश्न पत्र निर्माणमा विशिष्टीकरण तालिकाको उपयोग गरिएको छ ?

१.४ शोध अध्ययनका उद्देश्यहरू

कुनै पनि खोज अनुसन्धान तथा कुनै पनि कार्य गर्नुका अगाडि कुनै न कुनै उद्देश्य हुन्छ । “उद्देश्य विनाको यात्रा लगाम विनाको घोडा जस्तो हुन्छ ।” तसर्थ यस अध्ययनका लागि निश्चित लक्ष्यमा पुऱ्याउन निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेकाछन्-

(क) २०६८ सालको कक्षा-८ को जिल्लास्तरीय परीक्षामा सोधिएका नेपाली विषयको

प्रश्नहरूको वैधता र विश्वसनीयताको अध्ययन गर्नु,

- (ख) प्रश्न पत्र निर्माणको आन्तरिक विशेषताका आधारमा उक्त प्रश्नहरूको अध्ययन गर्नु,
- (ग) प्रश्नहरू विद्यार्थीको योग्यता, क्षमता र पाठ्यक्रमको अपेक्षा अनुसार भए नभएको पत्ता लगाउनु,
- (घ) प्रश्न निर्माण गर्दा विशिष्टीकरण तालिकाको उपयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु,
- (ङ) कक्षा-८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षामा सोधिने अनिवार्य नेपाली विषयका प्रश्न पत्र सुधारका लागि सुझाव दिनु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले विगतमा त्यस सम्बन्धी भएका अध्ययनहरूको समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । वर्तमानलाई विगतले गतिशील बनाउने हुँदा प्रस्तुत अध्ययनलाई उद्देश्यमूलक बनाई सही मार्गमा हिँडाउन प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित पूर्व अध्ययनहरूको विशेष महत्त्व रहन्छ ।

नेपालमा वि.सं. २०१६ सालमा त्रि.वि. को स्थापना पछि वि.सं. २०३९ साल देखि मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र र वि.सं. २०४१ सालदेखि शिक्षाशास्त्र सङ्काय मार्फत नेपाली भाषाका विविध क्षेत्रमा शोधकार्यहरू प्रारम्भ भई सम्पन्न भएको देखिन्छ । त्यसमा पनि मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रतर्फ साहित्यिक र शिक्षाशास्त्र सङ्कायतर्फ भाषा शिक्षण सम्बन्धी अनुसन्धान बढी मात्रामा हुँदै आएको देखिन्छ ।

एम.एड.नेपाली उपाधिका लागि पनि कृति विश्लेषण साथै त्रुटि विश्लेषणसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइन्छ । यसै गरी कथा, उपन्यास, खण्डकाव्य, नाटक र गीतिनाटकका क्षेत्रमा शैली वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान भएको देखिन्छ । हालसम्म प्राथमिक विद्यालय, निम्न माध्यमिक विद्यालय, माध्यमिक विद्यालय र उच्च माध्यमिक विद्यालय तहदेखि लिएर विभिन्न तह सम्मका नेपाली विषयका प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन, विश्लेषण गरेको पाइन्छ ।

शोधार्थी माधव प्रसाद पौडेल (२०५१) द्वारा जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०५१ मा उपयोग गरिएका कक्षा ८ को नेपाली भाषा विषयका प्रश्न पत्रहरूका विश्लेषण शीर्षकमा शोधपत्र तयार भएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रमा सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिमा आधारित रही भाषिक प्रश्न निर्माणका आधारमा प्रश्नहरूको तुलनात्मक र सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । क्षेत्रीय विधिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक

पद्धतिमा आधारित रहेको उक्त शोधपत्रमा दिइएका निर्देशनहरू अस्पष्ट र त्रुटिपूर्ण रहेको, प्रश्न वितरणमा विविधता रहेको र प्रश्नहरूको प्रस्तुति अनुक्रम अवैज्ञानिक र दुर्बल रहेको, प्रश्न पत्र निर्माणमा पाठ्यक्रम अनुरूपताको अपेक्षा गरिएका (पौडेल, २०५१) जस्ता निष्कर्षहरू रहेका देखिन्छन् ।

यस्तै अम्बिकाप्रसाद रेग्मी (२०५४) द्वारा कक्षा ५ को नेपाली भाषा विषयक प्रश्नहरू (२०५४) को विश्लेषणात्मक अध्ययन नामक शोधपत्र तयार पारिएको पाइन्छ । यस शोधपत्रलाई पनि जिल्ला स्तरीय परीक्षा (२०५४) मा तयार भएका कक्षा ५ को नेपाली भाषा विषयका विभिन्न सैद्धान्तिक आधारबाट अध्ययन गर्ने, उक्त प्रश्नमा पाइएका कमी कमजोरीहरू औँल्याउने र सुधार गर्ने, सुधारका निमित्त सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने रेग्मी, २०५४) जस्ता उद्देश्यहरूमा केन्द्रित गरिएको पाइन्छ ।

यसैक्रममा दिलीपकुमार आचार्य (२०५८) द्वारा २०५८ सालमा उपयोग गरिएका कक्षा ८ को नेपाली भाषा प्रश्न पत्रहरूको विश्लेषण नामक शोधपत्र तयार गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनका उद्देश्यहरूमा नेपाली भाषाका प्रश्न निर्माणमा विविधता हुनुका साथै कारणहरू पहिल्याउने, सङ्कलन गरिएका प्रश्नहरूको आन्तरिक र बाह्य आधारमा विविध उपआधारहरूमा आधारित रही अध्ययन विश्लेषण गरिएको पाइन्छ (आचार्य, २०५८) ।

शोधार्थी कमलबहादुर बस्नेत (२०६१) ले कक्षा आठको जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०६१ मा उपयोग गरिएका प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा प्रश्न निर्माणका बाह्य र आन्तरिक आधारलाई विभिन्न उपआधारहरूमा विभाजन गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

त्यस्तै शोधार्थी बलराम भट्टराई (२०६७) ले २०६७ सालको जिल्ला स्तरीय परीक्षा कक्षा ८ को सुनसरी जिल्लामा सोधिएका नेपाली विषयका प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्य प्रश्न निर्माणका बाह्य वैधता र विश्वसनीयताको अध्ययन गर्नु, प्रश्न निर्माण विशिष्टीकरण तालिकाको प्रयोग भए नभएको पत्ता लगाउनुका साथै प्रश्न निर्माणमा देखिएका कमी कमजोरीको पहिचान गरी निराकरणात्मक सुझाव पेश गर्नु रहेको पाइन्छ (भट्टराई, २०६७) ।

यसरी हालसम्म कुनै पनि अध्येताले २०६८ सालमा जिल्ला स्तरीय परीक्षा (कक्षा-८)मा पाँचथर जिल्लामा सोधिएका नेपाली विषयका प्रश्नहरूको अध्ययन अनुसन्धान कार्य नभएको हुँदा यो अध्ययन नै यस क्षेत्रको प्रारम्भिक अनुसन्धान रहेकोछ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

परिवर्तित नयाँ पाठ्यक्रम अनुसार नेपाली भाषा विषयका प्रश्नहरूको तुलनात्मक विश्लेषण अध्ययन गरी पाँचथर जिल्लाका प्रश्नहरू के कति उपयोगी र स्तरयुक्त छन् पत्ता लगाउनु यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ। विद्यमान अवस्थामा प्रश्न निर्माणमा देखिएका कमी कमजोरी औँल्याई सुधारको निम्ति सुझावहरू प्रस्तुत गरी तुलनात्मक विश्लेषण अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक ठानिएको छ। यस अध्ययनबाट विद्यार्थी, शिक्षक, परीक्षक र प्रश्न पत्र निर्माणकर्तालाई उचित सल्लाह र सुझाव प्राप्त हुने भएकोले प्रस्तुत शोध अध्ययन औचित्यपूर्ण हुने देखिन्छ।

१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधप्रस्तावका उद्देश्यहरू परिपूर्तिका निम्ति निम्न बमोजिम सीमाङ्कन गरिएको छः

- २०६८ सालका कक्षा ८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षाका नेपाली विषयका प्रश्न पत्रहरूमा मात्र यो अध्ययन केन्द्रित भएको छ।
- यस अध्ययनमा २०६८ सालमा सोधिएका पाँचथर जिल्लाका नेपाली विषयका प्रश्नहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ।
- उक्त प्रश्नहरूको सैद्धान्तिक आधारमा मात्र अध्ययन गरिएको छ।
- प्रश्नहरूको विश्वसनीयता र वैधताको आधारमा मात्र अध्ययन गरिएको छ।

१.८ अध्ययन विधि

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित तरिकाले अध्ययन विश्लेषण गर्न आवश्यक मापदण्ड चाहिन्छ। आफूले निर्धारण गरेको मापदण्ड र सिद्धान्तका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाउँदा व्यवस्थित हुनुका साथै प्रभावकारी पनि हुन्छ। यो अध्ययन तयार गर्न निम्न विधि उपयोग गरिएको छ :

१.८.१ प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्रीहरूमा २०६८ सालमा जिल्ला स्तरीय परीक्षा (कक्षा ८) मा पाँचथर जिल्लामा सोधिएका नेपाली विषयका प्रश्न पत्रहरू सङ्कलन गरिएको छ र भाषिक प्रश्न निर्माणका सैद्धान्तिक पक्षहरूको विश्लेषण गर्दै भाषिक प्रश्न निर्माणका बाह्य र आन्तरिक आधारहरूको सहयोगले प्रश्नहरूको अध्ययन, विश्लेषण र तुलना गरिएको छ। आवश्यकता अनुसार पुस्तकालयीय, वर्णनात्मक तथा विश्लेषण विधि समेतको उपयोग गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

१.८.२ द्वितीयक स्रोत

सङ्कलित सामग्रीहरूको विश्लेषणका क्रममा यस भन्दा अगाडि भइसकेका पूर्वकार्यहरू, सम्बन्धित स्रोत साधनहरू, विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरू, पुस्तकालयमा प्राप्त ग्रन्थ पुस्तकहरूको विश्लेषण पद्धतिको अनुसरण गरिएको छ । यस क्रममा वर्णनात्मक, तुलनात्मक, प्रयोगात्मक विधिको अवलम्बन गरिएकोछ । उपयोग गरिएका स्रोत सामग्रीहरूको सन्दर्भ अङ्कन गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको रूपरेखा निम्न अनुसार रहेको छ-

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : प्रश्न निर्माणको सैद्धान्तिक परिचय

अध्याय तिन : प्रश्न पत्र विश्लेषणका बाह्य आधारहरूमा
प्रश्नहरूको विश्लेषण

अध्याय चार : प्रश्न पत्र विश्लेषणका आन्तरिक आधारहरूमा
प्रश्नहरूको विश्लेषण

अध्याय पाँच : उपसंहार

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

सन्दर्भ शोधसूची

पत्र पत्रिका सूची

परिशिष्टहरू

अध्याय- दुई

प्रश्न निर्माणको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ मूल्याङ्कनको अवधारणा

मूल्याङ्कन शब्द 'मूल्य+अङ्क+अन' मिलेर बनेको छ । यसको अर्थ कुनै पनि कार्यको मूल्य निर्धारण तथा मापन गर्नु भन्ने हुन्छ । मूल्याङ्कन शब्दको प्रयोग व्यापक भएपनि परीक्षा र जाँच जस्ता प्राचीन शब्दले चिनाउने गरिएको पाइन्छ । मूल्याङ्कनलाई परीक्षाको नामले प्रयोग गर्ने परम्परागत चलन देखिन्छ । मूल्याङ्कन शिक्षा र मनोविज्ञानको क्षेत्रमा प्रयोग गरिने नयाँ धारणा हो । यसले परिमाणात्मक लेखाजोखा र गुणको मूल्य समेत निर्धारण गर्दछ । शिक्षणीय सन्दर्भमा हेर्दा विद्यार्थीले कुनै अध्ययनीय विषय के कतिसम्म घोकेर लेख्छ र मुखाग्र सुनाउन सक्छ, त्यसैको आधारमा मूल्याङ्कनको स्वरूप निर्धारण गरेको देखिन्छ तर समय परिवर्तनसँगै मूल्याङ्कनको अवधारणा पनि परिवर्तन हुँदै गएको देखिन्छ ।

मूल्याङ्कन एउटा आधुनिक वैज्ञानिक धारणा हो । जुन मापन भन्दा बढी व्यापक हुन्छ । यसले गुणात्मक र संख्यात्मक मापनको साथै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण उद्देश्य, शिक्षण प्रक्रिया, शिक्षण सामग्री आदिको समेत लेखाजोखा गर्दछ । मूल्याङ्कनको अवधारणा चीनबाट भएको मानिए पनि मूल्याङ्कनको आधुनिक विकासको दृष्टिकोण पश्चिमी मुलुककै देन मान्नुपर्छ । हुन त, मूल्याङ्कनको सुरु, विकास र धारणा आदिमा शिक्षाका विद्वान बिच फरक मत नपाइएको होइन । यो धारणालाई मूल्याङ्कनको आधुनिक बदलिदो एवम् विस्तृत दृष्टिकोणसँग गाँस्नु आवश्यक छ । मूल्याङ्कन दैनिक जीवनमा निरन्तर र नियमित भइरहेको हुन्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:२९)।

कर्कव्याक (१९८०) का अनुसार मूल्याङ्कन भनेको कुनै शैक्षिक कार्यक्रमलाई व्यवस्थित ढङ्गले जाँचबुझ गर्ने कडी हो । त्यस्तै टेलर (१९५०) का अनुसार मूल्याङ्कन भनेको शैक्षिक उद्देश्यहरू वास्तविक रूपमा कुन हदसम्म प्राप्त गर्न सकियो भनी किटान गर्ने प्रक्रिया हो । शिक्षाको कुनै एक कार्यक्रमको उपलब्धि, आयोजना, परियोजना, उद्देश्य अथवा पाठ्यक्रमको गुण प्रभावकारिताको औपचारिक मूल्य निर्धारण गर्ने युक्ति नै मूल्याङ्कन हो भन्ने भनाइ केन आर वर्थेन र जेमस आर सेन्डर्स (१९८७) को रहेको छ ।

स्क्रिभेन (१९६७) का अनुसार कुनै वस्तु वा व्यक्तिको गुणदोष प्रमाणित गर्ने पद्धति नै मूल्याङ्कन हो भने मूल्याङ्कन अन्तर्गत विद्यार्थीको व्यवहारको गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवैको विवरणको साथै त्यस व्यवहारसँग सम्बन्धित मूल्य निर्धारण समेत गर्दछ, जस्ता परिभाषा ग्रीनलुण्डको डिक्सनरी अफ एजुकेशनमा पाइन्छ । शिक्षा शब्दकोशका अनुसार मूल्याङ्कन कर्ताद्वारा कुनै पनि वस्तुको मूल्य निर्धारण गर्दा अपनाइने प्रक्रिया नै मूल्याङ्कन हो । त्यसै गरी माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०५५) का अनुसार पाठ अन्तर्गत विभिन्न गद्य, पद्य विधाका पाठको विषय वस्तु, मूलभाव, घटना, सन्देश आदिका सम्बन्धमा गरिने परीक्षण र बोध अन्तर्गत दृष्टांश, अदृष्टांश गद्य अनुच्छेदबाट पठन बोध क्षमता परीक्षण कार्य मूल्याङ्कन हो ।

उपर्युक्त परिभाषाको आधारमा मूल्याङ्कन भनेको निश्चित कार्यकालपछि विद्यार्थीहरूले के कति उपलब्धि हासिल गरे भनी गुणात्मक पक्षको लेखाजोखा गर्ने, गुणस्तरबारे निर्णय गर्ने र सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यकलापको लेखाजोखा गर्ने निरन्तर प्रक्रिया भनी बुझ्न सकिन्छ ।

जुनसुकै कार्यकलापपछि मूल्याङ्कन गरिने र त्यसबाट कार्यक्रमको लेखाजोखा हुने गर्दछ । शिक्षा क्षेत्रमा निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालन हुन्छन् । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल भए वा भएनन् र विद्यार्थीको व्यवहारमा के कति परिवर्तन आए वा आएनन्, जस्ता कुराको लेखाजोखा गर्ने प्रक्रिया मूल्याङ्कन हो । यसबाट उद्देश्य पुरा हुन नसक्नुका कारणहरू खोजी शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्नका लागि सुधारात्मक शिक्षण योजना बनाउन सकिन्छ । जीवनका काम कारवाहीमा व्यक्तिले गल्ती गर्न सक्छ, त्यसको पहिचान गरी तिनलाई आगामी दिनमा दोहोरिन नदिन मूल्याङ्कनले मार्गदर्शन दिन्छ । विद्यार्थीको उपलब्धिलाई परीक्षा तथा अन्य साधनबाट पनि परीक्षण गरिन्छ । शैक्षिक कार्यक्रमकै सिंगो रूपमा मूल्याङ्कन गरेर कार्यक्रम कै कमि कमजोरी भए सुधार्ने सन्देश समेत मूल्याङ्कनले दिने हुँदा शैक्षिक क्षेत्रमा यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको ठानिन्छ ।

संक्षेपमा मूल्याङ्कन भनेको कुनै वस्तु, अवस्था वा घटना र गुणात्मक पक्षमा भने लेखाजोखा गर्ने प्रक्रिया हो । जस अन्तर्गत यी वस्तु, अवस्था वा घटनाको गुणात्मक पक्षको परिमाणात्मक लेखाजोखा गर्नुको साथसाथै गुणस्तर बारे निर्णय पनि गरिन्छ । सामान्यतः शैक्षिक मूल्याङ्कन गर्नुको औचित्य शिक्षण सिकाइको सुधार गर्नु नै हो । यसका साथै

परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्न प्रभावकारी शैक्षिक प्रणाली निर्माण गर्न, स्तर निर्धारण गर्न, विभिन्न अध्ययन र अनुसन्धान कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन समेत मूल्याङ्कन गरिन्छ (ज.ब.रा. र अन्य २०६३:३१) ।

२.२ परीक्षा र मूल्याङ्कन

परम्परागत रूपमा यो दुई शब्दलाई समानार्थी रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ तर यी दुईमा फरक अवश्य छ । मूल्याङ्कनका लागि मापन अनिवार्य गर्ने हो भने परीक्षा मापनको एउटा प्रक्रिया हो (पौडेल, २०५१:२२) । परीक्षा, अवलोकन आदिको सहयोगले मापनको कुनै पनि वस्तु वा व्यक्तिको कोरा प्रमाण तयार गर्दछ तर निर्णय गर्न सक्दैन र मापनका सबै सूचनाको विश्वसनीयता र वैधता पनि निश्चित गर्न सक्दैन । यस्तो सही, गलत, विश्वसनीय र वैध, अवैधको निर्णय मूल्याङ्कनबाट हुन्छ । वस्तुतः मूल्याङ्कन भनेको व्यापक, विस्तृत र निरन्तर रूपमा चल्ने निर्णय प्रक्रिया हो । परीक्षा भने मूल्याङ्कनको एउटा साधन मात्र हो, (बस्नेत, २०६२:१६) ।

परीक्षा मूल्याङ्कनको साधन मात्र भए पनि शैक्षिक क्षेत्रमा यसको ठूलो महत्त्व छ । कुनै शैक्षिक कार्यक्रमका उद्देश्य, पाठ्यक्रम, साधन, सामग्री, प्रक्रिया, शिक्षक, दक्ष वा विद्यार्थीको अभिक्षमता तथा उपलब्धि पक्षको सही प्रमाण गरी जटिलता, सरलता, उपयुक्तता र प्रभावकारिता आदिको सूचना दिएर संशोधन र परिस्कार गर्ने निदानात्मक एवम् पृष्ठपोषणीय उद्देश्य सिकाइ अनुभव र मूल्याङ्कनका बिचमा सम्बन्ध जोड्ने काम परीक्षाले नै गर्दछ ।

मूल्याङ्कनको कार्यक्षेत्र व्यापक भए पनि मूल रूपमा यो शैक्षिक, प्रशासनिक, पथ प्रदर्शनीय तथा अनुसन्धानात्मक कार्यमा संलग्न हुन्छ । विषयको प्रकृति र उद्देश्य अनुसार परीक्षाका पनि अनेक भेद छन्: प्रवेश परीक्षा, स्तरयुक्त परीक्षा, सामयिक परीक्षा, वार्षिक परीक्षा, रूचि परीक्षा, बौद्धिक परीक्षा, सिपगत परीक्षा आदि । परीक्षाका विभिन्न भेद, उपभेद भए पनि हाल प्रचलित मौखिक, लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षाहरू नै सबै प्रकारका परीक्षाका आधारहरू हुन् (बस्नेत २०६२:१६) ।

२.३ भाषिक मूल्याङ्कन

शैक्षिक सन्दर्भमा भाषिक मूल्याङ्कनको प्रसङ्ग भाषा शिक्षणसँगै जोडिएर आउँछ । भाषा शिक्षण भनेको भाषिक सिपको शिक्षण हो । त्यसैले भाषिक मूल्याङ्कन पनि भाषाका सिप परक अपेक्षासँग सम्बन्धित भएर शिक्षण प्रक्रिया बनी चलि रहेको हुन्छ । भाषिक

मूल्याङ्कन मूलतः भाषाका ग्रहण पक्ष र अभिव्यक्ति पक्षसंग सम्बन्धित कला र सिपको लेखाजोखा गरी पृष्ठ पोषण दिनमा नै केन्द्रित हुन्छ ।

मूल्याङ्कनले पाठ्यक्रमलाई सुनियोजित एवम् प्रभावकारी ढङ्गबाट सञ्चालन गर्नका निमित्त शैक्षिक प्रक्रियामा विभिन्न सन्दर्भमा उपयुक्त र विवेकपूर्ण निर्णय लिनसक्ने आधारहरू प्रदान गर्दछ । यसले शैक्षिक उद्देश्य, शिक्षण प्रक्रिया र शैक्षिक उपलब्धिको मूल्य निर्धारण गर्दछ । अझ भाषिक मूल्याङ्कनले त खास तहका विद्यार्थीहरूका निमित्त भाषा पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित भाषिक सिप के, कति आर्जन गरे र के कति ग्रहण गर्न सके सकेनन् भन्ने कारणहरूको लेखाजोखा पनि गर्दछ ।

भाषा शिक्षणका संसारमा विद्यार्थीहरू पथिक हुन भने शिक्षक उनीहरूका सचेतक एवम् मार्ग निर्देशक हुन् । अतः शिक्षकको सहानुभूतिशील मार्गदर्शन र विवेकशील शिक्षण कार्यकलापबाट मात्रै भाषा शिक्षणले उद्देश्य परक गतिशीलता प्राप्त गर्छ ।

मूल्याङ्कनको उपयोगविनाको भाषा शिक्षण आफैमा लुलो र लङ्गडो बन्न सक्छ, (अधिकारी, २०५०:२०७) । यसैले भाषा शिक्षणका क्रममा निश्चित लक्ष्य र उद्देश्यहरू विद्यार्थीमा हासिल गराउनका निमित्त बारम्बार मूल्याङ्कनको उपयोग गरी विद्यार्थीको प्रगति दर, क्षमतास्तर, सक्षमता र असक्षमता तथा उन्नति र अवनतिका बारेमा शिक्षक सधैं सचेत रहनु पर्दछ । मूल्याङ्कन विनाको भाषा शिक्षण अन्यौलपूर्ण हुन्छ । त्यसैले विद्यार्थीका भाषा सिकाइका समस्या क्षेत्रहरू पत्रा लगाई तिनको निराकरण गर्न पृष्ठपोषण गर्न तथा भाषा शिक्षणलाई कुशलतापरक कार्यदिशातर्फ उन्मुख बनाई विद्यार्थीको उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गरेर सरल, सुगम र प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ कार्यकलापको छनोट, सुधार र उपयोगको सुझ तथा सिप प्राप्त गर्न शिक्षकका लागि भाषिक मूल्याङ्कन अभिन्न कार्यकलाप बनेको हुनु पर्छ ।

भाषिक मूल्याङ्कनको उपयोगिता शिक्षक विद्यार्थी बाहेक भाषा पाठ्यक्रम निर्माता, भाषाविज्ञ र शिक्षाविद्का लागि पनि उपयोगी छ । भाषिक मूल्याङ्कनले पाठ्यक्रमको प्रभावकारिताको लेखाजोखा गरी निर्णय लिन मद्दत पुऱ्याउँछ र भाषा तात्विक अंशहरू तथा प्रयोजन परकताका बारेमा निर्णय लिन आधार प्रदान गर्दछ र पाठ्यक्रमको स्तरयुक्तताको समेत सूचना दिई रहेको हुन्छ (बस्नेत, २०६२: १८) भाषिक मूल्याङ्कन सम्बन्धित विद्यार्थी भाषा शिक्षकका लागि मात्र होइन भाषा पाठ्यक्रम निर्माता, भाषाविज्ञ र शिक्षाविद्हरूका लागि समेत उपयोगी हुने देखिन्छ । भाषा शिक्षणका कक्षामा विद्यार्थीहरू

सबै एकै किसिमका हुँदैनन् । उनीहरूमा तीब्र, मध्यम र निम्न बुद्धिको भिन्नता हुन्छ । शिक्षणीय भाषा सबै विद्यार्थीहरूको मातृभाषा नहुने हुँदा दोस्रो भाषी विद्यार्थीहरूलाई केही कठिन हुन सक्छ । यसरी कठिन भाषिक समस्याहरूको उपायहरूको लेखाजोखा गर्ने कार्य भाषिक मूल्याङ्कन भित्र आधारित रहन्छ ।

२.४ भाषिक मूल्याङ्कनको प्रकृति

भाषिक मूल्याङ्कनको प्रकृतिलाई हेर्दा मूलतः भाषिक सिपहरूको परीक्षण प्रयोजनपरक प्रकृतिको र भाषिक धारणाहरूको परीक्षण सैद्धान्तिक प्रकृतिको देखापर्छ । भाषा शिक्षणको अभिप्राय भाषिक सिपको कुशलतापरक विकासमा केन्द्रित रहने हुनाले यसको परीक्षणपरक प्रकृतितर्फ भुक्नुपर्छ तथापि भाषिक सिपलाई सहायक हुने भाषिक धारणाहरूको परीक्षण सैद्धान्तिक प्रकृतितर्फ भुक्न सक्छ । नयाँ पाठ्यक्रम अनुसार ०५७/०५८ देखि विद्यालय तहको भाषा विषयमध्ये अङ्ग्रेजीको सुनाइ, बोलाइ परीक्षणको थालनी भएको छ, जसमा २० पूर्णाङ्क विभाजन गरिएको छ तर नेपाली शिक्षामा प्रा.वि. तहमा मात्र यस्तो व्यवस्था भएकाले सुनाइ बोलाइलाई माथिल्लो कक्षामा मात्र कम महत्त्व दिइएको पाइन्छ (माध्यमिक पाठ्यक्रम, २०५७) । भाषिक सिपहरूको मूल्याङ्कन विभिन्न प्रकृतिबाट हुने भए पनि प्रचलनमा रहेका परीक्षण तरिकाहरू निम्न अनुसार देखिन्छन् ।

२.४.१ एकीकृत र पृथकीकृत परीक्षण

भाषा शिक्षणलाई कक्षा शिक्षणमा मात्र सीमित नगरी बाहिरी क्रियाकलापहरूसँग पनि जोडेर लैजाने वातावरण सिर्जना गर्नु पर्छ जसले गर्दा भाषिक सिपहरूको विकास हुन पाउँछ । भाषा शिक्षणलाई कक्षागत पृथकीकरण नगरी समग्र विद्यालयीय वातावरण र क्रियाकलापहरूसँग एकीकृत गरेर लैजाने सोच र व्यवहारमा ढाल्नु आवश्यक छ । विद्यालयीय विभिन्न गतिविधि तथा विभिन्न पुरक एवम् सम्पूरक कार्यक्रमहरूको एकीकृत स्वरूप तयार गरेर भाषा शिक्षण गर्ने प्रविधि र सोचको विकास हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०: १३) ।

भाषाका सबै सिपहरूलाई एकमुष्ट रूपमा परीक्षण गर्नुलाई एकीकृत परीक्षण भनिन्छ । यस्तो प्रकृतिको परीक्षणले भाषाका चारवटै सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइको परीक्षण गर्न सक्षम हुन्छ तर यस्तो परीक्षणलाई जटिल र कम विश्वसनीय मानिन्छ । नेपाली भाषाका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका बुँदाटिपोट, सारांश, संक्षेपीकरण र बोधका साथै अनुच्छेद लेखन, टिप्पणी लेखन, चिठी लेखन, निबन्ध लेखन, प्रतिवेदन लेखन, दैनिकी

लेखन जस्ता सिप साथै भाषाका चार सिपलाई पृथकीकृत नगरी परीक्षणमा एकीकृत प्रकृति अंगाल्नु राम्रो हुन्छ ।

एउटा सिप शिक्षणका सन्दर्भमा अरू एक वा सोभन्दा बढी सिप पूरकका रूपमा संगसंगै आउने प्रकृति भाषा शिक्षणमा स्वाभाविक बनेर आएको हुन्छ । बोलाइ सिपको सहारा विना सुनाइ सिप शिक्षण गर्न सकिदैन, त्यसै गरी लेखाइ सिपको सहाराविना सुनाइ सिप सम्बद्ध श्रुतिलेखन, श्रुतिरचना (लिखित) का कार्यकलाप गराउन सकिदैन । पढाइ सिप सम्बद्ध वर्णविन्यास, चिन्ह प्रयोग, शब्दगठन र वाक्यगठनको धारणात्मक सुझ विना लेखाइ सिप शिक्षण गर्न गाह्रो पर्दछ । हरेक सिपसँग कुनै न कुनै आवद्धता गाँसिएको हुनाले भाषिक सिपलाई पृथकीकृत गरी शिक्षण गर्न नमिल्ने हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०:११) ।

२.४.२ पहिचानात्मक र उत्पादनात्मक परीक्षण

यस प्रकारको मूल्याङ्कनलाई उत्पादनात्मक र पहिचानात्मक पनि भन्न सकिन्छ । दिइएका उत्तरहरूमध्येबाट पहिचान गरी उत्तर दिन सकिने खालका प्रश्नहरू समावेश गरिएको मूल्याङ्कन पहिचानात्मक वा वस्तुगत हुन्छ । यस्तो मूल्याङ्कनको मौखिक र लिखित दुवै हुन सक्छ तर मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा केही प्रश्न यस्ता पनि समाविष्ट हुन्छन् जसको उत्तर परीक्षार्थीले आफ्नै भाषामा लेखेर दिनु पर्ने हुन्छ । यस्तो मूल्याङ्कनलाई विषयगत वा उत्पादक भनिन्छ । लिखित परीक्षामा वस्तुगत प्रश्नहरू पहिचानात्मक प्रकृतिका र विषयगत प्रश्नहरू उत्पादनात्मक प्रकृतिका हुन्छन् (शर्मा र पौडेल, २०६०:२२८) ।

पाठ्य वस्तुहरूको परीक्षण पहिचानात्मक र उत्पादनात्मक दुवै ढङ्गले गर्न सकिन्छ । व्याकरणका सैद्धान्तिक ज्ञानसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तकहरूको परीक्षण बहुविकल्पी, खालीठाउँ भर्ने, जोडा मिलाउने, समूह छुट्याउने आदि प्रश्नहरूका आधारमा पनि गर्न सकिन्छ । शब्द भण्डारको परीक्षणका लागि यस्ता प्रश्नहरू उपयोगी हुन्छन् र उक्त प्रश्नद्वारा गरिने परीक्षण पहिचानात्मक प्रकृतिको हुन्छ (बस्नेत, २०६२:१९) ।

जब पाठ्य पुस्तकहरूको ज्ञान सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्नहरूद्वारा जाँच खोजिन्छ तब त्यस किसिमको परीक्षण पहिचानात्मक नभई उत्पादनात्मक प्रकृतिको हुन्छ । संज्ञानात्मक खालका ज्ञान जाँच सोधिने सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक वा निबन्धात्मक खालको प्रश्न यस अन्तर्गत पर्दछन् । तर सुनेको, पढेको र कण्ठस्थ गरेकोसँग सम्बन्धित प्रश्नद्वारा सैद्धान्तिक ज्ञानभन्दा प्रयोग पक्ष जाँच खोजिएको हुन्छ, त्यसैले त्यस्ता प्रश्नको भुकाव

उत्पादनात्मकतातिर हुन्छ । अभिव्यक्ति सिपसँग सम्बन्धित सबै पाठ्य वस्तुहरूको परीक्षण पूर्णतः उत्पादनात्मक प्रकृतिको हुन्छ (ऐजन) ।

२.४.३ औपचारिक र अनौपचारिक परीक्षण

कुनै निश्चित समयको योजनामा आधारित भइरहने पूर्व निर्धारित मूल्याङ्कनलाई औपचारिक मूल्याङ्कन भनिन्छ । यसलाई आवधिक मूल्याङ्कन पनि भनिन्छ । कुनै खास कक्षाको शुरू, मध्य र अन्त्यमा गरिने वा वर्षका अन्त्यमा मात्र गरिने मूल्याङ्कनलाई औपचारिक मूल्याङ्कन भनिन्छ । (शर्मा र पौडेल, २०६०:२२८) जस्तै: प्रथम त्रैमासिक, दोस्रो त्रैमासिक (अर्धवार्षिक) र अन्तिम परीक्षा ।

भाषिक सिपको परीक्षण निश्चित पाठ्यक्रम कै आधारमा निर्णयात्मक दृष्टिले गरिन्छ, भने त्यस्तो प्रकृतिको परीक्षणलाई औपचारिक परीक्षण भनिन्छ । यस्तो परीक्षणबाट विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण, अनुत्तीर्ण घोषित गर्नमा केन्द्रित गराइन्छ । यस्तो परीक्षण शिक्षण सिकाइको साधन नभएर साध्य बन्न पुग्छ ।

विद्यार्थीले गरेको उपलब्धि हेरी सिकाइमा सुधार ल्याउन अनौपचारिक तरिकाबाट विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ । अनौपचारिक मूल्याङ्कनमा बालबालिकाको व्यवहारिक पक्ष हेरिनेछ । बालबालिकामा विकास भएका सिप तथा अभिवृद्धिको मूल्याङ्कन गर्न अनौपचारिक मूल्याङ्कन अपनाउनु पर्नेछ । हाललाई अनौपचारिक मूल्याङ्कन समष्टिगत रूपमा अवलोकनका माध्यमबाट हुनेछ । प्रत्येक विद्यार्थीको अनौपचारिक मूल्याङ्कनको नतिजा प्रत्येक परीक्षाको अन्त्यमा उल्लेख हुनु पर्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:५५) ।

अनौपचारिक परीक्षण अभ्यासात्मक हुन्छ, जसले मूल्याङ्कनलाई अनौपचारिक कार्यहरूमा संलग्न गराई शिक्षण, परीक्षण पुनः परीक्षण तथा पुनः शिक्षण र पुनः परीक्षणको चक्रिय प्रक्रिया अङ्गालेर परीक्षाबाट प्राप्त परिणामहरूलाई विद्यार्थीको सिकाइ र शिक्षकको शिक्षण प्रक्रियामा सुधार ल्याउने काममा प्रयोग गरिनु पर्छ (अधिकारी, २०५९:३०) । मूल्याङ्कनलाई अनौपचारिक बनाउनु आन्तरिक मूल्याङ्कनका विभिन्न प्रक्रिया अपनाई विद्यार्थीका अभ्यासात्मक कार्यकलापहरूमा निरन्तरता दिइनु अत्यावश्यक देखिन्छ, तब नै परीक्षणले सार्थकता प्राप्त गर्न सक्छ ।

२.४.४. परीक्षाका युक्तिहरू

हाल चलन चल्तीमा रहेका तिन युक्तिहरू छन्: मौखिक, लिखित र प्रयोगात्मक । यिनीहरूको चर्चा तल गरिन्छ :-

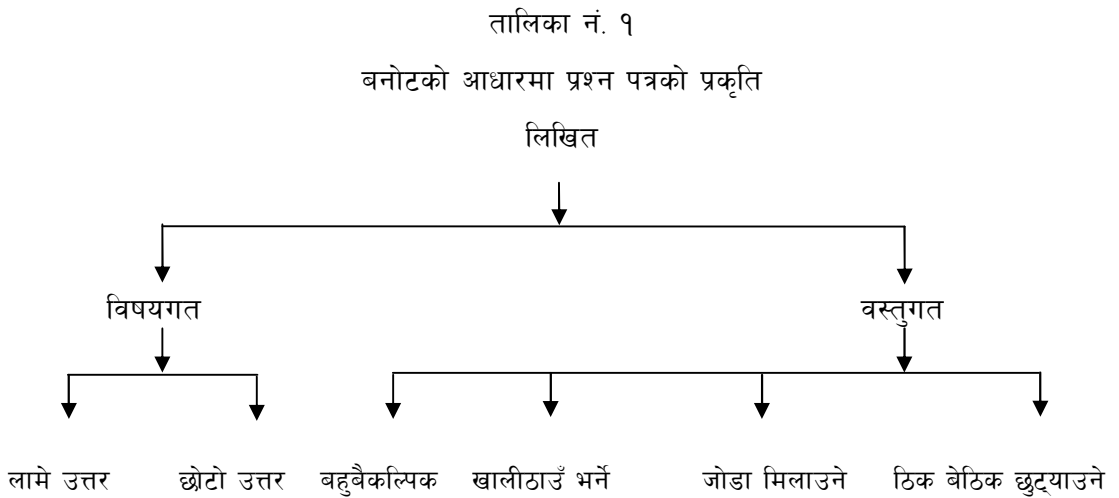
२.४.४.१ मौखिक परीक्षा

लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षाबाट लेखाजोखा गर्न नसकिने कतिपय पक्षहरूको मूल्याङ्कन गर्न मौखिक परीक्षाको उपयोग गरिन्छ । परीक्षार्थी र परीक्षक बिच प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी मौखिक रूपमा प्रश्नोत्तर गर्ने कार्यलाई मौखिक परीक्षा भनिन्छ । परीक्षकले सोधेका प्रश्न परीक्षार्थीले उत्तर दिन्छन् । परीक्षार्थीले दिएको उत्तर स्तर मात्रा, ठिक-बेठिक आदिको आधारमा स्तर निर्धारण गर्ने कार्य गरिन्छ । कुनै बेला समूहमा प्रश्नोत्तर गर्न एक भन्दा बढी परीक्षाको समेत व्यवस्था हुन सक्दछ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:११२) ।

मौखिक परीक्षा भाषिक मूल्याङ्कनका लागि अत्यावश्यक माध्यम हो । यस्तो जाँचबाट सुनाइ सम्बन्धी श्रुतिबोध, वर्ण विभेदीकरण, बोलाइ सिप सम्बन्धी विभिन्न सिपहरू वस्तु तथा चित्रवर्णन, घटना वर्णन, रूचि वर्णन, कुराकानी आदि तथा पढाइसम्बन्धी : सस्वर उच्चारण, पठन बोध, शब्द प्रयोग जस्ता कुराको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । कतिपय भाषिक सिपको त मौखिक जाँच विना मूल्याङ्कन नै हुन सक्दैन । विशेषत पढ्न र लेख्न नसकेका प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूका लागि यस्तो परीक्षा प्रभावकारी मानिन्छ । त्यस्तै तल्लादेखि उपल्ला कक्षामा क्रमशः मौखिक परीक्षाको अङ्कभार घटाउँदै राखिएको पनि पाइन्छ ।

२.४.४.२ लिखित परीक्षा

लिखित परीक्षालाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिन्छ :

लिखित परीक्षा निर्णयात्मक र निर्माणात्मक दुवै कार्यका दृष्टिले उपयोगी मानिन्छ । भाषिक अभियक्ति सिप र त्यसका अन्य पक्षहरूको परीक्षणका लागि लिखित परीक्षा अनिवार्य मानिन्छ । बोध क्षमता, भाषा तात्त्विक धारणा र यसको परीक्षणमा पनि लिखित परीक्षाको उपयोग गर्ने गरिन्छ (वस्नेत, २०६२:२०) । लिखित परीक्षा वस्तुगत र विषयगत प्रश्नहरू निर्माण गरी परीक्षण गर्ने प्रचलन छ । वस्तुगत प्रश्न निर्माण गर्न गाह्रो तर परीक्षणमा सरल हुन्छ । विषयगत प्रश्न निर्माण गर्न सजिलो तर परीक्षणमा कठिन मानिन्छ ।

२.४.४.३ प्रयोगात्मक परीक्षा

विद्यालयीय विषयहरूमा प्रयोगात्मक कार्यहरू पनि हुन्छन् । जस्तै: विज्ञान विषयमा प्रयोग कार्य महत्त्वपूर्ण भाग हो । त्यस्तै भाषा, सामाजिक अध्ययनमा पनि परियोजनाको रूपमा प्रयोगात्मक कार्यमा जोड दिइन्छ । अतः यस्ता विषयहरूमा प्रयोगात्मक कार्यहरूको पनि मूल्याङ्कन गर्नु पर्छ । प्रयोगात्मक परीक्षणले विद्यार्थीको मनोगति क्षेत्रको विकासको मापन गर्न सकिन्छ । (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१३१) । लिखित र मौखिक परीक्षाबाट मापन गर्न सकिने पाठ्य वस्तुको परीक्षणका लागि प्रयोगात्मक परीक्षाबाट मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । विज्ञान र अन्य विषयमा परियोजना कार्यलाई प्रयोगात्मक परीक्षाको रूपमा लिइदै आएको पाइन्छ । भाषिक सामर्थ्यको कारण लेखनमा निपुणता हुँदा श्रवण, पठन र वक्तृत्वकलामा पनि निपुण छ भन्न सकिदैन । सुनाइको एकाग्रता, बोलाइको हाउभाउ र चेष्टा, सस्वर पठनको आरोह, अवरोह, गति-यति, लय, श्रोताप्रतिको सचेष्टता जस्ता कुराको जाँच प्रयोगात्मक परीक्षाबाटै हुने भएकाले भाषिक मूल्याङ्कनका साधनमा प्रयोगात्मक परीक्षा अत्यावश्यक भएको पुष्टि हुन्छ । प्रयोगात्मक परीक्षणका लागि अवलोकन पर्यवेक्षण सुपरिवेक्षणलाई प्रमुख युक्तिका रूपमा लिइन्छ ।

२.५ परीक्षणका प्रचलित तरिका

शिक्षा तथा मनोविज्ञानको क्षेत्रमा परीक्षणहरू एक अविभाज्य अंशको रूपमा रहेका हुन्छन् । यी दुवै क्षेत्रमा भएका गुणात्मक परिवर्तनको मापन गर्ने परीक्षणहरू प्रयोग गरिन्छन् । यी क्षेत्रमा प्रयोग गरिने परीक्षणहरूलाई मोटामोटी २ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१०४) यसको चर्चा निम्नानुसार गरिन्छ :-

२.५.१ शिक्षक निर्मित परीक्षण

यी परीक्षणहरू शिक्षकले आफ्ना विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिहरूको मापन गर्न तयार गर्दछन् । यी परीक्षण पाठ्यक्रमको सानो अंशको लागि (एकाइ परीक्षा) अथवा सम्पूर्ण

पाठ्यक्रमको लागि (वार्षिक परीक्षा) तयार गरेका हुन सक्दछन् । यिनीहरूको विश्वसनीयता तथा वैधता मध्यम स्तरको हुन्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३: १०४) । यस्तो प्रकारको परीक्षा विषय शिक्षणको क्रममा कक्षाको आवश्यकता अनुसार शिक्षकद्वारा अपनाइने परीक्षण प्रक्रियामा आधारित हुन्छ । स्तरयुक्त परीक्षाको दाँजोमा यो किफायती, प्रविधिमा सुलभ र कम समयमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

स्थानीय स्रोत, साधन र आवश्यकताको उपयोगका दृष्टिले पनि शिक्षक निर्मित परीक्षा सरल, सुगम र व्यवहारिक भएको पाइन्छ । शिक्षणीय पदको सीमाभित्र बाँधिेर अभिप्रेरणा मूलक शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालन गर्न, निराकरणात्मक शिक्षण प्रक्रियाहरू रोज्न तथा बाञ्छित उद्देश्य अनुरूपका अपेक्षित उपलब्धिहरू विद्यार्थीहरूमा स्तरयुक्त ढङ्गले विकास गर्नमा शिक्षक निर्मित परीक्षा सहायक हुन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको अभाव, कार्यबोभको अधिकता, अत्याधुनिक मापन र मूल्याङ्कन अवधारणाहरूको कम जानकारी, स्रोत र साधनको अभाव, आर्थिक अभाव इत्यादिको वस्तुगत समस्याहरूले शिक्षक निर्मित परीक्षा राम्रोसँग व्यवहारमा उत्रन नसकेको देखिए तापनि यी समस्याहरूको समाधानका उपायहरू खोजी उपयुक्त व्यवस्था मिलाउन सकेको खण्डमा बाञ्छित लक्ष्यसम्म पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

२.५.२ प्रामाणिक परीक्षण

प्रामाणिक परीक्षण यस्ता परीक्षणहरू हुन् जसले विश्वसनीय तथा वैध परिमाणहरू प्रदान गर्दछ । यसको निर्माण विशेषज्ञ, मनोवैज्ञानिक, तथ्याङ्क शास्त्री आदि हुन्छन् । परीक्षणको विश्वसनीयता तथा वैधता स्थापित गर्न यसको पूर्व परीक्षण गरिन्छ । (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१०४) । यो एउटा पूर्व घोषित परीक्षाले विभिन्न विषयविज्ञ र शिक्षाविद्हरूबाट वैज्ञानिक तरिका अपनाएर खास स्तर विषयका लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला स्तरीय आदि मानकमा आधारित हुन्छ । जस्तै कक्षा ११ र १२ को अन्तिम परीक्षा, एस.एल.सी. परीक्षा, कक्षा आठको जिल्ला स्तरीय परीक्षा, कक्षा पाँच र तिनको उपलब्धि परीक्षा आदि । यस्तो परीक्षा व्यापक विश्वसनीय र वैध हुने विश्वास गरिन्छ ।

यस्तो परीक्षा पूर्व घोषित भएकाले यसको सञ्चालन प्रक्रिया, अङ्कन प्रक्रिया पहिले नै घोषणा गरिन्छ । प्रयोग गरिने प्रश्नहरू पूर्व परीक्षण गरिने हुनाले स्तरयुक्त हुन्छन् । पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्य पूर्ण गर्न सक्ने खालका हुन्छन् । सङ्गठित संस्थाले योजनातह र विस्तृत रूपमा सञ्चालन गर्ने यस्ता परीक्षा खर्चिला र जटिल हुन्छन् तर

शिक्षणीय कार्यका लागि विद्यार्थी वर्गीकृत गर्ने तथा विषय वस्तु र सिपका आधारमा विद्यार्थीहरूको सापेक्षित सबलता र दुर्बलता छुट्याउन सक्ने निर्णयात्मक किसिमको हुन्छ ।

२.६ भाषिक परीक्षण योजना

भाषिक सिप परीक्षणको हालसम्मको स्थितिलाई हेर्दा हतार हतारमा हचुवाको भरमा प्रश्न पत्रहरू निर्माण गर्ने प्रचलन रहेको छ । यसरी प्रश्न पत्रहरू निर्माण गर्दा जुन सिपको परीक्षण हुनु पर्ने हो, यसरी नभएको पनि देखिन्छ । तसर्थ भाषिक परीक्षणका लागि योजनावद्ध ढङ्गले प्रश्न पत्रहरू निर्माण गर्दा परीक्षण उद्देश्य निर्धारण, पाठ्यक्रम विश्लेषण, विशिष्टीकरण तालिका निर्माण जस्ता चरणहरू अपनाउन सकिन्छ । (बस्नेत, २०६२:२३) । उक्त चरणहरूको व्याख्या निम्न अनुसार गरिन्छ :

२.६.१ परीक्षण उद्देश्यको निर्धारण

परीक्षण योजनाको सबभन्दा पहिलो कार्य परीक्षण उद्देश्यको निर्धारण हो । खास तह र कक्षाका परीक्षार्थीहरूले खास शिक्षण अवधि भित्र हासिल गर्नु पर्ने ज्ञान, सिप, उपयोग गरिन लागिएको परीक्षणले समेट्न सक्छ कि सक्दैन भनेर विचार पुऱ्याउनु आवश्यक छ साथै उक्त परीक्षणको स्तरीयता, स्पष्टता, वैधता, व्यवहारिकता आदि परीक्षाका गुणहरूलाई समेत ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुनाले र उद्देश्यका क्षेत्र (संज्ञानात्मक, भावनात्मक, मनोक्रियात्मक) समेट्ने गरी उद्देश्य निर्धारण गर्नु पर्छ ।

२.६.२ पाठ्यक्रम विश्लेषण

परीक्षण योजना गर्दा पाठ्यक्रम नै मूल आधार हुने गर्छ । पाठ्यक्रममा उल्लेखित क्षेत्र, विधा र सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न के-कस्ता परीक्षणीय वस्तु संलग्न गर्नु पर्छ भनी उद्देश्यसँग एकीकृत गर्नु पर्छ र प्रश्नहरूले पाठ्यक्रमको परिधी र मर्मलाई समेट्न सक्नु पर्छ ।

२.६.३ विशिष्टीकरण तालिका निर्माण

विशिष्टीकरण तालिका द्वितर्फी मानचित्र हो, जसले पाठ्य विषयसँग शैक्षणिक उद्देश्यहरूलाई सम्बन्धित गराउँछ र यसले उपेक्षित प्रश्न नमुनाको प्रकृतिलाई प्रष्ट पार्छ । इन्जिनियरलाई नक्शाले जुन किसिमको सहयोग गर्छ, त्यसरी नै यस तालिकाले परीक्षण निर्मातालाई सहयोग गर्छ । यसलाई परीक्षणको नक्सा पनि भनिन्छ । यसले तयारी वस्तुको अपेक्षित विशेषताको वर्णन गर्छ । यस तालिकाले शैक्षणिक उद्देश्यमा पाठ्य परीक्षणले सन्तुलित रूपमा मापन गर्छ भन्ने कुरामा प्रष्ट पार्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१३४) ।

परीक्षण योजनाको अर्को महत्त्वपूर्ण कदम विशिष्टीकरण तालिका निर्माण हो । यसबाट कति, कुन कुन प्रकारका प्रश्न सोध्ने र कति अङ्कभार प्रश्नहरूलाई दिने, कति समय, कति चित्रहरू प्रयोगमा ल्याउने भनी अग्रिम योजना बन्ने हुनाले पाठ्यक्रमका विधा, क्षेत्र र सिकाइ उपलब्धि बढीभन्दा बढी समेट्न सकिन्छ । विश्वसनीय, वैध र व्यावहारिक प्रश्नहरू निर्माण गर्न सकिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २

विशिष्टीकरण तालिकाको नमुना

विषय : नेपाली

कक्षा-८

क्त. सं.	प्रश्नका प्रकार (पढाइ लेखाइ क्षेत्र)	विधा	प्रश्नको तह				प्रश्न सङ्ख्या, अङ्क भार र समय				स्पष्टीकरण
			ज्ञान	बोध	व्यवहारिक सिप	उच्च दक्षता	जम्मा प्रश्न सङ्ख्या	उत्तर दिनुपर्ने सङ्ख्या	अङ्क भार	समय (मिनेट)	
१.	सङ्क्षिप्त उत्तर दिने प्रश्न	कथा, कविता प्रबन्ध, जीवनी र रूपक	१	३	-	२	६	४	२०	३६	कथा र कविता, निबन्ध / प्रबन्ध, जीवनी र रूपक विधाबाट विषय वस्तु, मूल भाव, घटना, सन्देश, चरित्र आदिका सम्बन्धमा ६ प्रश्न सोध्ने र ४ प्रश्नको उत्तर दिन लगाउने ।
२	लामो उत्तर दिने प्रश्न									

२.७ प्रश्न पत्रको परिचय

प्रश्नले जिज्ञासा प्रकट गर्छ । कुनै पनि विषयका बारेमा गणना उत्पन्न जिज्ञासा प्रकट गर्ने अभिव्यक्ति नै प्रश्न हो । तर जिज्ञासाको लागि मात्र प्रश्न गरिदैन । नेपाली बृहत शब्दकोशमा प्रश्नको बारेमा भनिएको छ ।

❖ कुनै कुराको उत्सुकता मेट्नका लागि अथवा उचित जवाफ पाउनका लागि कसैलाई सोधिने शब्द वाक्य वा वाक्य समूह, सवाल ।

❖ त्यसै उद्देश्यले गरिने मुखमुद्रा, हाउभाउ, साउती आदिको प्रदर्शनी ।

❖ छात्रको योग्यता जाँचका लागि शिक्षण संस्थाले तयार पारेको लिखित वा मौखिक सवाल आदि ।

प्रश्न पत्रका बारेमा उपयुक्त भनाइबाट शिक्षण सिकाइका क्षेत्रमा प्रयोग गरिने प्रश्नको प्रयोजन भनेको विद्यार्थीले निश्चित समयावधि भित्र के कति उपलब्धि हासिल गर्न सके भनेर मापन गर्नु हो । यो यस्तो सामग्री पत्र हो जसबाट विद्यार्थीको उपलब्धिको मापन बेग्लाबेग्लै गरिरहनु पर्ने हुन्छ साथै उनीहरूको शिक्षण सिकाइ कार्यकलापमा निर्माणात्मक सुधार पनि रहेको हुन्छ । यसका लागि विद्यार्थीको बौद्धिक स्तर, विषयगत सक्षमता, ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति मापन गर्न लिखित, मौखिक र प्रयोगात्मक प्रकृतिका प्रश्नको उपयोग गर्ने गरिन्छ ।

२.७.१ प्रश्न पत्रको प्रकृति बनोटका आधारमा

प्रश्न पत्रलाई सोधाइको प्रकृतिको आधारमा मुख्य गरी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । विषयगत र वस्तुगत । विषयगतभित्र निबन्धात्मक र सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्नहरू हुन्छन् भने वस्तुगत प्रश्नभित्र बहुवैकल्पिक, जोडा मिलाउने, खालिठाउँ भर्ने, ठिक बेठिक छुट्याउने आदि प्रश्नहरू पर्दछन् ।

२.७.१.१ विषयगत प्रश्न

विषयगत परीक्षण धेरै पहिलेदेखि प्रचलित प्रणाली हो । यसमा परीक्षार्थीहरूले बुझेको, सम्झेको सिकेको विषय वस्तुमा आधारित भएर मौलिक अभिव्यक्तिद्वारा समेत लेख्ने गर्दछन् । विषयगत परीक्षणमा परीक्षार्थीले प्रश्नको आधारमा लामो र छोटो उत्तर लेख्नु पर्ने हुन्छ । (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:११५) विषय वस्तुलाई विशेष जोड दिएर विषय वस्तुको ज्ञान जाँच निर्माण गरिने प्रश्नहरूलाई विषयगत प्रश्न भनिन्छ । विषय वस्तुमा जोड दिए पनि प्रस्तुतिमा शिक्षार्थीहरूले व्यक्तिगत क्षमता समावेश हुने भएकाले यस प्रकृतिका प्रश्नलाई व्यक्तिनिष्ठ प्रश्न भन्ने गरिन्छ । विषयगत प्रश्न भित्र दुई प्रकारका प्रश्नहरू रहन्छन् : निबन्धात्मक र सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक ।

२.७.१.१.१ निबन्धात्मक प्रश्न

सामान्यतः एक भन्दा बढी अनुच्छेदमा निबन्ध जस्तै लामो तरिकाले लेखिने चिठी, दैनिकी, प्रतिवेदन वर्णन, व्याख्या, विवेचना, समीक्षा आदि लिखित अभिव्यक्तिको रचना परीक्षणका लागि यस्ता प्रश्नको उपयोग गरिन्छ । वाक्य रचनागत उपयुक्तता, शब्द प्रयोग उपयुक्तता, सिलशिलाबद्धता, अनुच्छेद गठन, विषय वस्तुको प्रासङ्गिकता, वर्णविन्यास र

शब्द प्रयोग आदि सिपको परीक्षणका लागि पनि निबन्धात्मक प्रश्नको उपयोग गरिन्छ । निबन्धात्मक प्रश्नलाई अभिव्यक्ति सिप जाँच्ने र खास विषय वस्तुको ज्ञान जाँच्ने गरी दुई किसिमबाट उपयोग गर्न सकिन्छ । यस्ता प्रश्नहरु विषय वस्तुको ज्ञानभन्दा विषय वस्तुको संयोजन सङ्गठन, प्रस्तुतीकरण, मौलिकता तथा भाषा प्रयोगको सन्दर्भगत उपयुक्तता जाँचनमा केन्द्रित हुन्छन् । पद्यको ज्ञान जाँचन सोधिने प्रश्नहरु भाषिक सिपभन्दा विषय वस्तुको ज्ञान पक्षमा केन्द्रित रहने भएकाले वर्णनात्मक, विवेचनात्मक र समीक्षात्मक प्रकृतिका रहन्छन् (शर्मा र पौडेल, २०६०:२३४) ।

निबन्धात्मक प्रश्न उत्पादनात्मकता तर्फ जोड दिई विद्यार्थीको जीवन सापेक्ष विषय वस्तुमा आधारित विषय शीर्षक दिएर स्पष्ट रचना उद्भाषित गर्न सक्ने परिस्थिति सिर्जना गर्नु पर्दछ । निबन्धात्मक प्रश्नमा निश्चित बुँदाहरु दिएर नियन्त्रित लेखनको रूपमा उपयोग गर्न सकिए तापनि स्वतन्त्र लेखन सिप परीक्षण गर्नेमा नै बढी केन्द्रित बनाउनु आवश्यक छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:११८) ।

२.७.१.२ सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्न

एक दुई वाक्य वा एक अनुच्छेदसम्ममा उत्तर दिन सकिने प्रश्न सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्न छन् । वैयक्तिक शैली, प्रस्तुति सङ्गठन र बैचारिकता आदिका दृष्टिले निबन्धात्मकताको गुण र सङ्क्षिप्त, सङ्ख्यात्मक, बहुलता, प्रयोजनपरकता, प्रयोग, पहिचानात्मकता आदिका दृष्टिले वस्तुगतताको गुण समेत भल्कने यस्ता प्रश्नलाई वस्तुगत र विषयगत प्रश्नको मध्यमार्गी प्रश्न पनि भन्न सकिन्छ । परीक्षार्थीलाई ठोस उत्तर दिन, सन्तुलित उत्तर दिन, परीक्षणीय कुरामा केन्द्रित बनाउन र विषय वस्तुका व्यापक पक्षमा सजग रहन सहायक भूमिका खेल्ने हुनाले यस्ता प्रश्नमा परीक्षणमा हुनुपर्ने वैधता विश्वसनीयता, विभेदकारिता र व्यवहारिकता जस्ता गुणहरु रहन्छन् । भाषिक सिप र धारणाहरुको तथा भाषातात्विक वा व्याकरणगत प्रयोग र पहिचान समेत एकीकृत परीक्षण गर्न सरल र सुगम हुने हुनाले यस्ता प्रश्नहरु अपेक्षाकृत उपयोगी र महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् (शर्मा र पौडेल, २०६०:२३४) ।

२.७.१.२ वस्तुगत प्रश्न

विषयगत परीक्षा प्रणाली अन्तर्गत रहेको निबन्धात्मक परीक्षण प्रणालीको तुलनामा सङ्क्षिप्त उत्तर प्रणालीको विस्तार हुन थाल्यो । यसका कतिपय दोषका विरुद्ध पश्चिमी मुलुकहरुले यस प्रणालीलाई सुधार गरी वस्तुगत परीक्षण प्रणालीको शुरु गरे (ज.ब.रा. र

अन्य, २०६३:१२१) । एक पटकमा एउटा कुराको मात्र परीक्षण गर्न सकिने विशेषता भएको यस्ता प्रश्नहरू विशेषतः बोध, उच्चारण, शब्दार्थ, शब्द प्रयोग, वर्णविन्यास र व्याकरण तत्त्वको पहिचानात्मक परीक्षण गर्न उपयोगी हुन्छन् । अभिव्यक्ति सिप परीक्षणमा उपयोगी नभए पनि यस्ता प्रश्नहरू परीक्षणको व्यापकता बढाउन र विश्वसनीयता बढाउन निकै उपयोगी हुन्छन् । वस्तुगत प्रश्न मुख्यतः निम्नानुसार रहेका हुन्छन् :

२.७.१.२.१ बहुवैकल्पिक प्रश्न

प्रश्नमा नै ३/४ वटासम्म वैकल्पिक उत्तरहरू दिई ठिक उत्तरमा चिह्न लगाउने प्रश्नलाई बहुवैकल्पिक प्रश्न भनिन्छ । भाषिक परीक्षणका क्रममा यस्ता प्रश्नहरू श्रुतिबोध र पठन बोध, व्याकरणतत्त्व, वर्णविन्यास, शब्दार्थ, वाक्यगठन आदि कुराको धारणात्मक ज्ञानका लागि उपयोगमा ल्याइन्छन् । प्रारम्भिक कक्षामा यस्ता प्रश्न बढी प्रयोग गरिए पनि उच्च तहमा पनि महत्त्व दिई उपयोग गरिएका पाइन्छन् ।

२.७.१.२.२ खाली ठाउँ भर्ने प्रश्न

प्रश्नका आधारमा वाक्यमै निश्चित शब्दहरू हटाएर खाली राखी ती ठाउँहरूमा उपयुक्त शब्द भर्न लगाउने प्रश्नलाई खाली ठाउँ भर्ने प्रश्न भनिन्छ । यस्ता प्रश्नहरू खुल्ला र वैकल्पिक प्रकृतिका हुन्छन् । खुल्लामा प्रश्नभित्र कुनै सुइँको दिइँदैन, जसलाई विद्यार्थीहरूले आफूले पढेको आधारमा सम्झेर सोचेर पूर्ण गर्नुपर्ने हुन्छ । वैकल्पिक प्रकृतिका प्रश्नमा खाली ठाउँ भएका वाक्यहरू दिई प्रत्येकको पछाडि कोष्ठकमा विकल्पहरू ३/४ वटासम्म दिइन्छ र सही विकल्पको चयन गरी पुनर्लेखन गर्नु पर्छ । यस्ता वैकल्पिक प्रकृतिका खाली ठाउँ भर्ने प्रश्नहरू वाक्य गठनमा वाक्यतत्त्वहरूको सङ्गठित क्रम मिलाउन र पदहरूको छनोट गर्ने सुझ परीक्षणका लागि उपयोग गरेको पाइन्छ ।

२.७.१.२.३ जोडा मिलाउने प्रश्न

वाक्य र शब्दहरूलाई दुई समूहमा राखी प्रायः दोस्रो समूहलाई छ्यास्मिस् गराएर दिई अधिल्लो समूहको निर्देशित ठाउँमा दोस्रो समूहको उपयुक्त वाक्य शब्द पुरै वा सङ्केत उल्लेख गर्नुपर्ने खालका प्रश्न जोडा मिलाउने प्रश्न हुन् । खासगरी पहिचानात्मक प्रकृतिका श्रुतिबोध र पठन बोध सम्बन्धी ज्ञान पक्षलाई परीक्षण गर्नमा प्रयोग गरिने यस्ता प्रश्नलाई प्रारम्भिक कक्षाहरूमा मात्र प्रयोग गरिएको छ ।

२.७.१.२.४ ठिक बेठिक छुट्याउने प्रश्न

गलत वा शुद्ध वाक्यहरू छ्यास्मिस् तरिकाले दिई ठिक वाक्य र गलत वाक्यका लागि निश्चित अक्षर वा सङ्केतले छुट्याउने खालका प्रश्न यसमा पर्दछन् । श्रुतिबोध, पठन बोध, वाक्य गठन, शब्द प्रयोगको परीक्षणका लागि यस्ता प्रश्न उपयोग गरिन्छन् । परीक्षणीय दृष्टिले व्यक्ति विश्वसनीय र उपयुक्त नहुने भए पनि प्रायः तल्ला तहमा यस्ता प्रश्नहरूको उपयोग गरेको देखिन्छ ।

२.८ प्रश्नको सङ्गठन र निर्देशन

निर्माण गरिने प्रश्नहरूलाई सङ्गठित गरी प्रश्नका प्रकृति र परीक्षणीय उद्देश्य अनुसार समूह विभाजन गरेर सरलदेखि जटिलताको क्रममा राख्नुपर्छ । जस्तो निबन्धात्मक, सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक, व्याख्यात्मक, रचनासम्बन्धी, शब्द भण्डार, व्याख्या सम्बन्धी, बहुवैकल्पिक, खाली ठाउँ भर्ने, जोडा मिलाउने आदि ।

प्रश्नहरूको उपयुक्त सङ्गठन गरेपछि प्रत्येक समूह र प्रकृतिका प्रश्नमा सरल र स्पष्ट भाषामा उपयुक्त निर्देशन सुरुमा दिइनुपर्छ र अङ्कभार पनि उल्लेख गरिनु पर्छ । निर्देशन अस्पष्ट भएमा अपेक्षित उत्तर पनि आउन सक्दैन र प्रश्न प्रति नै गम्भीर प्रश्न उठ्न सक्छ । त्यसकारण प्रश्न निर्माण गर्दा प्रश्न पत्रको स्वरूप लगायत यसमा सङ्गठन तथ्यहरूको राम्ररी अध्ययन गरी स्तर अनुसार उपयुक्त खालको छपाइ हुनु पनि त्यतिकै आवश्यक हुन्छ (बस्नेत, २०६२:३०) ।

२.९ परीक्षण प्रशासन र अङ्कन विधि

परीक्षणका लागि त्यसका क्रमिक चरणहरूका साथै प्रशासन व्यवस्था र अङ्कन व्यवस्थाको पनि पूर्व तयारी गरिन्छ । परीक्षार्थी सङ्ख्या, परीक्षण स्थल, भवन कोठा, फर्निचर, वातावरण सुरक्षा इत्यादि कुराको पूर्व अध्ययन गरी त्यसै अनुरूप आवश्यक स्रोत, साधन, खर्च, कर्मचारी र भौतिक साधनहरूको पूर्ण व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । यसको सुसञ्चालन र व्यवस्थापनको विषय नै प्रशासन हो (ऐजन) ।

परीक्षण योजनाको क्रममा व्यवस्थित र वैज्ञानिक अङ्क मापनका लागि पूर्व सचेत हुनु जरूरी छ । अङ्क मापनमा विश्वसनीयता र वैधता होस् कुशल परीक्षकबाट उत्तर पुस्तिका परीक्षण होस् । पूर्वाग्रहको सम्भावना नरहोस् र अपेक्षित उद्देश्यहरू मापन हुन सक्नु भनेर पहिलै विचार पुर्याउनु जरूरी छ । यसका लागि आवश्यक सर्त पुरा गराइनु पर्छ । केही प्रमुख अङ्क मापन विधिहरूको चर्चा तल गरिएको छ :

२.९.१ बुँदागत अङ्कमापन

प्रश्नका परीक्षणीय आशयलाई विभिन्न बुँदामा परिणत गरी सो अनुरूप प्रश्नको अङ्कभारलाई विभाजित गरेर त्यसै बमोजिम उत्तरमात्र हेरी अङ्क मापन गर्ने विधिलाई बुँदागत अङ्क मापन भनिन्छ । (शर्मा र पौडेल, २०६०: २३७) । प्रश्नका उत्तरलाई प्रश्न निर्माणसँग बुँदागत रूपमा तयार गरी तिनको अङ्क विभाजन समेत गरेर सोही अनुरूप बुँदाका आधारमा उत्तरपुस्तिकाको परीक्षण गर्दा वैधता र विश्वसनीयता कायम हुन्छ ।

२.९.२ प्रश्नगत अङ्कमापन

उत्तरपुस्तिका परीक्षणका क्रममा एउटा उत्तरपुस्तिकाको एकै पटक सबै उत्तरहरूको मापन नगरी एउटा उत्तरपुस्तिकाको पनि सोही प्रश्नको मात्र उत्तर परीक्षण गर्ने प्रक्रिया नै प्रश्नगत अङ्क मापन हो (शर्मा र पौडेल, २०६०:२३७) । एउटा उत्तरपुस्तिकाको परीक्षण गरिसकेपछि अर्को उत्तरपुस्तिकाको परीक्षण गर्दा हुन सक्ने विविध परिस्थिति । जस्तै: परीक्षकको मानसिक अवस्था, विचार, भावना आदि कारणहरूले परीक्षामा विविधता नआओस् भन्ने हेतुले प्रश्नगत अङ्कमापन प्रणालीको विकास गरिएको हो ।

२.९.३ बहुपरीक्षकद्वारा अङ्कमापन

परीक्षार्थीद्वारा उत्तरपुस्तिकालाई एउटा परीक्षकद्वारा मात्र अङ्कन नगराई तिन चार जना परीक्षकद्वारा गराउने र औसत अङ्कलाई निर्णायक अङ्कका रूपमा स्थापित गर्ने विधिलाई बहुपरीक्षकद्वारा अङ्क मापन भनिन्छ । (शर्मा र पौडेल, २०६०:२३८) । अङ्कमा एकरूपता र विश्वसनीयता ल्याउन यो विधि उपयुक्त मानिन्छ ।

२.९.४ समूहगत अङ्कमापन

परीक्षार्थीहरूका उत्तर पत्रहरूलाई पहिले सरसर्ती हेरेर अति उत्तम, उत्तम, मध्यम, निम्न र अति निम्न आदि समूहमा छुट्याई राख्ने र त्यसपछि एउटा समूहको उत्तर जाँचसकेपछि क्रमशः अन्य समूहको उत्तर जाँचेर अङ्कन गर्ने विधिलाई समूहगत अङ्क मापन विधि भनिन्छ (ऐजन) । यसरी उत्तरपुस्तिकाको अङ्कन गर्दा वर्गीकरण गर्न कठिन हुने र बौद्धिक वर्ग समेत आवश्यक पर्ने भएको हुँदा यो विधि त्यति व्यवहारमा ल्याएको देखिदैन ।

२.१० प्रश्न विश्लेषणका आधार

त्रुटिपूर्ण प्रश्नहरूको निर्माणले भाषिक सिपको दुरुस्त परीक्षण गर्न सकिदैन र शिक्षण सिकाइलाई सहयोग पुऱ्याउन पनि सकिदैन । प्रश्नका साना त्रुटिले दुरगामी परिणाम नराम्रो

हुन सकछ । प्रश्न निर्माण प्रक्रियामा सुधार गरी परीक्षणलाई वैध एवम् पृष्ठपोषणमुखी बनाउन भाषिक प्रश्नमा हुनुपर्ने । गुण र त्रुटिक्षेत्रको आधारमा गरिने प्रश्न विश्लेषणलाई दुई आधारमा हेर्न सकिन्छ ।

२.१०.१ तथ्याङ्क शास्त्रीय आधार

यस आधारमा प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्दा प्रश्न र उत्तरपत्रहरूको अध्ययन गरी गणितीय आधारबाट विश्वसनीयता, वैधता तथा कठिनाई स्तरको लेखाजोखा गरेर उपयुक्तता पहिचान गरी निष्कर्ष निकालिन्छ । प्रयोग क्षेत्रसम्म जानुपर्ने, सीमित समय, बढी खर्च र स्रोतका अभावका कारण यो आधारबाट विश्लेषण गर्न एकलो प्रयासबाट असम्भव प्रायः हुन्छ । त्यसैले विशेष किसिमका सामूहिक अनुसन्धान र संलग्नतामा मात्र यस प्रकारको प्रश्न-विश्लेषण सम्भव हुन सकछ (बस्नेत, २०६२:३३) ।

२.१०.२ सैद्धान्तिक आधार

यस आधारमा प्रश्न निर्माणका सिद्धान्तहरूलाई हेरेर प्रश्नको विश्लेषण गरी समग्र प्रश्न पत्रको (प्रतिनिधि) आन्तरिक र बाह्य स्वरूपका दृष्टिले वैधता, उपयुक्तता, व्यवहारिकता आदिलाई केलाई निष्कर्षमा पुग्ने गरिन्छ (ऐजन) । सैद्धान्तिक आधारमा गरिने प्रश्न विश्लेषण बढी व्यवहारिक एवम् सोद्देश्यपूर्ण ठहरिने देखिएकोले वैयक्तिक किसिमका अध्ययनमा यही आधारलाई अवलम्बन गर्ने गरिएको पाइन्छ । वास्तवमा प्रश्नको सैद्धान्तिक विश्लेषणमा प्रश्न पत्रको उद्देश्य, प्रकार, निर्माण र प्रयोगसम्म पुग्दा प्रश्न पत्रहरूले लिन सक्ने व्यापकता र विश्वसीयताले शैक्षिक प्रक्रियामा ठूलो महत्व राख्दछ । परीक्षामुखी शिक्षा प्रणाली भएको हाम्रो राष्ट्रमा मूल्याङ्कनका साधनहरू कम प्रयोग भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रश्न पत्रले सकेसम्म विद्यार्थीको समग्र पक्ष हेर्न सक्ने क्षमता लिनुपर्छ । यसप्रकारको प्रश्न विश्लेषणका दुई आधार हुन सकछन्: आन्तरिक र बाह्य ।

२.१०.२.१ आन्तरिक आधार

कुनै प्रश्न एवम् प्रश्न पत्रको वास्तविक स्वरूप त्यसको आन्तरिक वैधताले निर्धारण गर्दछ । बाह्य स्वरूपले आन्तरिक स्वरूपलाई केही असर त गर्छ तर बाह्य स्वरूप औपचारिक तत्त्व हो भने आन्तरिक वैधता प्रश्न पत्रको अनिवार्य तत्त्व हो । प्रश्नको आन्तरिक बनोटले नै परीक्षणको दिशा निर्धारित गर्दछ । सीमाङ्कन गर्दछ एवम् वास्तविक उद्देश्य हासिल गराउन मार्ग निर्देशन गर्दछ । अतः कुनै पनि प्रश्नको उद्देश्य परकता,

प्रक्रियागत प्रभावकारिता, स्तरयुक्तता तथा वैयक्तिक उपयुक्तता इत्यादिको लेखाजोखा प्रश्न पत्रको आन्तरिक बनोटको अध्ययन गरेर निक्यौल गर्न सकिन्छ (पौडेल-१०, २०५८:३३) ।

त्यसैले भाषिक प्रश्न विश्लेषणको केन्द्रीय पक्ष आन्तरिक वैधताका दृष्टिले प्रश्नहरूको अध्ययन गरी उपयुक्तताको निष्कर्षमा पुगेर त्रुटि मुक्त प्रश्नहरूको निर्माण गर्नु हो । आन्तरिक आधारमा प्रश्न पत्र विश्लेषणका लागि निम्न लिखित पाँच आधारहरू लिन सकिन्छ । जस्तै: पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन, प्रश्नमा हुनु पर्ने गुण, प्रश्नका विविध पक्ष र भाषा । यिनै आधारहरू समेत खडा गरी पाठ्यक्रमको उद्देश्य सीमा र मर्मलाई पछ्याउन सके नसकेको बारे अध्ययन गर्न सकिन्छ । आन्तरिक दृष्टिले सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको प्रश्नमा हुनु पर्ने गुण हो । अतः प्रश्नमा हुनु पर्ने विश्वसनीयता, वैधता, विभेदकारिता, व्यवहारिकता र अन्य विविध पक्षहरू के कस्ता रहेका छन्, प्रश्नले पाठ्यक्रमको व्याप्ततालाई सही ढङ्गले पछ्याउन सकेका छन् छैनन् र गुणयुक्त प्रश्नहरूको निर्माण भएको छ वा छैन भन्ने कुराको अध्ययन र विश्लेषण हुन्छ । आन्तरिक आधारका दृष्टिले प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षको आधारमा उपयुक्त र गुणयुक्त भाषिक प्रश्नहरूको निर्माण गरी परीक्षणमा उपयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ ।

२.१०.२.२ बाह्य आधार

प्रश्नको बाह्य आधार भन्नु आकार प्रकार अथवा स्वरूप हो । बाह्य आधार भन्नाले समग्र प्रश्न र प्रश्न पत्रमा हुनु पर्ने स्वरूपगत औपचारिक वैधता र उपयुक्तताका दृष्टिले निर्वाह गर्नु पर्ने आवश्यक सिद्धान्त र व्यवहारका कुराहरू भन्ने बुझिन्छ (पौडेल-१०, २०५८:२०) । प्रश्न पत्रको बाह्य आकृति स्वच्छ, स्पष्ट, आकर्षक एवम् स्तरयुक्त हुन पर्छ । यदि नभए आन्तरिक पक्ष र अपेक्षाहरूमा समेत नकारात्मक प्रभाव पारी परीक्षण नै अवैध हुन्छ । त्यसैले बाह्य पक्षमा शीर्ष निर्देशन अड्क विभाजन र समय निर्धारण, प्रस्तुति अनुक्रम, प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषा जस्ता कुराहरू पर्दछन् ।

२.१०.३ सारांश

प्रश्न पत्र विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको प्रश्नहरूको सैद्धान्तिक परिचय हो । यसको गहन अध्ययन गरी सकेपछि मात्र प्रश्न पत्रहरू बाह्य र आन्तरिक आधारबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ । प्रश्न पत्रको सैद्धान्तिक परिचय अन्तर्गत मूल्याङ्कनको अवधारणा, परीक्षा र मूल्याङ्कन, भाषिक मूल्याङ्कन, भाषिक मूल्याङ्कनको प्रकृति, परीक्षणका प्रचलित

तरिका, भाषिक परीक्षण योजना, प्रश्न पत्रको परिचय, प्रश्नको सङ्गठन र निर्देशन, परीक्षण प्रशासन र अङ्कन विधि प्रश्न पत्रको परिचय र प्रश्न विश्लेषणका आधार पर्दछन् । यसै आधार भित्र उपआधार र सब उपआधारहरूको सीमा रेखाभित्र प्रश्न पत्रको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय तिन

प्रश्न पत्र विश्लेषणका बाह्य आधारहरूमा प्रश्नहरूको विश्लेषण

३.१ बाह्य आधारमा प्रश्न विश्लेषण

प्रश्न पत्र विश्लेषणको बाह्य आधार भनेको प्रश्न पत्रको औपचारिक स्वरूप हो । जसरी व्यक्तिको स्वरूपको गल्तीले निरूप तथा विकृत बन्छ र व्यक्तित्वमा आँच पुऱ्याउँछ । त्यसरी नै प्रश्न पत्रको पनि बाह्य पक्षको स-सानो कमीकमजोरीले गम्भीर असर पार्दछ । त्यसैले स्वरूपगत हिसाबमा प्रश्न पत्र उपयुक्त किसिमको हुनु पर्नेमा द्विविधा छैन । प्रस्तुत अध्यायमा २०६८ सालमा पाँचथर जिल्ला कक्षा-८ मा सोधिएका नेपाली विषयका प्रश्न पत्रहरूको आकृतिको वैधताबारे अध्ययन गरिएको छ । प्रश्नमा आकृतिगत वैधताको लागि निर्देशन अड्क विभाजन र समय निर्धारण, प्रस्तुति अनुक्रम प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषालाई आधार मानिन्छ (बस्नेत: २०६२:३७) ।

प्रश्न पत्रको बाह्य आकृति स्पष्ट, स्वच्छ, आकर्षक एवम् स्तरयुक्त भएन भने आन्तरिक पक्षमा नकारात्मक प्रभाव परी परीक्षण निरर्थक वा अवैध हुन सक्छ । प्रश्नको बाह्य पक्षको मूल र लापरवाहीले प्रश्नको आशयमा फरक पर्न गई आशय, महत्व, सीमा जस्ता महत्वपूर्ण कुरा अल्मलिन सक्छ । प्रश्नको बाह्य वैधताले विश्वसनीयता, विभेदकारिता, व्यवहारिकता जस्ता आन्तरिक वैधतामा समेत असर पारी परीक्षण प्रयोजनलाई निस्प्रयोजन समेत बनाउन सक्छ । यस अध्ययनमा उल्लेखित आधारका दृष्टिले प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१.१ निर्देशन

कुनै प्रश्नको उत्तर के कसरी, कति दिने भन्ने कुराको आशय, प्रक्रिया तथा सीमालाई निर्देशनले स्पष्ट पारेको हुन्छ । परीक्षार्थीले प्रश्नका निर्देशनहरू हेरेर त्यसै अनुसार निर्देशित भई प्रत्येक प्रश्नको उत्तर दिन्छन् । त्यसैले शीर्ष निर्देशन देखि लिएर प्रत्येक प्रकृति र समूहका प्रश्नका लागि उपयुक्त निर्देशन हुन आवश्यक सर्त हुन्छ । निर्देशन अस्पष्ट, अशुद्ध, दोहोरो अर्थ लाग्ने खालको जटिल भयो भने प्रश्न एवम् परीक्षणीय उद्देश्यहरू नै निरर्थक हुन्छन् । त्यसैले निर्देशनमा सरलता, स्पष्टता, शुद्ध भाषा शैली र वस्तुगतता जस्ता विशेषताहरू रहन आवश्यक छ । यसका साथै प्रश्न सङ्केतक, निर्देशक चिह्न, पृष्ठ

निर्देशन, अङ्क निर्देशन, विकल्प निर्देशन आदिले प्रश्नलाई स्पष्ट, आकर्षक र सोद्देश्यमूलक बनाउन भूमिका खेल्ने भएकाले यस्ता पक्षमा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ । तसर्थ प्रश्न पत्रमा निर्देशनको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यस आधारमा अध्ययनीय प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन गर्दा निम्नानुसारको अवस्था देखा पर्छ ।

३.१.१.१ शीर्ष निर्देशन

प्रश्न पत्रको शीर्ष भागमा रहने समग्र प्रश्नहरूको मूल निर्देशन नै शीर्ष निर्देशन हो । उत्तर दिँदा, लेख्दा के कुरामा ध्यान पुऱ्याउने ? कसरी उत्तर लेख्ने आदि विषयमा दिइने निर्देशन शीर्ष निर्देशन हो । शीर्ष निर्देशनको अध्ययन गर्दा पाँचथरको जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०६८ मा सोधिएको प्रश्न पत्रमा शीर्ष निर्देशन दिइएको पाइन्छ शीर्ष निर्देशन प्रश्न पत्रमा नभएमा परीक्षार्थी अलमलिने अवस्था आउन सक्छ । तसर्थ प्रश्न पत्रमा शीर्ष निर्देशन दिनु आवश्यक र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

३.१.१.२ प्रश्न निर्देशन

प्रत्येक प्रश्नका निर्देशनले प्रश्नको उद्देश्य, आशय, भाव, प्रक्रिया तथा सीमाहरू निर्धारण गरेको हुन्छ । त्यसैले प्रश्नलाई स्पष्ट, वैध उद्देश्यपूर्ण, सरल एवम् प्रभावकारी तुल्याउन प्रश्न निर्देशन सहायक तत्व हो । एउटा प्रश्न भित्र विभिन्न उप-प्रश्नहरू रहने अवस्थामा त निर्देशन अति आवश्यक हुन्छ । निर्देशन विनाको प्रश्न अस्पष्ट, अपुर्ण, अन्यौलपूर्ण र अवैध समेत हुन्छ र स्पष्टता जस्ता कुरामा भाषिक शुद्धतामा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ । यसमा कति प्रश्नहरूको छोटो, लामो वा प्रत्येक प्रश्नमा कतिवटा उपप्रश्नको उत्तर दिने भन्नेबारे स्पष्ट पार्नुपर्छ । यसै आधारमा सङ्कलन गरिएको प्रतिनिधि प्रश्नहरूको स्थिति सामान्य छ । प्रतिनिधि प्रश्नमा स्पष्ट निर्देशन दिइएको पाइन्छ ।

३.१.१.३ विकल्प निर्देशन

भाषाका प्रश्न निर्माण गर्दा विकल्प छनोट गर्ने गरी व्यवस्था मिलाउनु आफैमा राम्रो पक्ष मानिँदैन तर विद्यार्थीलाई सरल होस् भन्ने उद्देश्यले विकल्प सहितका प्रश्नहरू बनाउने प्रचलन छँदैछ । विकल्प निर्देशनलाई स्पष्ट पार्न अथवा, वा भनी रोज्ने अवस्था सिर्जना हुँदा पहिलो प्रश्नको अन्त्य पछि दोस्रो हरफ स्पष्ट देखिने गरी लेखेर मात्र विकल्प प्रश्न लेख्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । अर्को थरीका विकल्प अङ्क वा अक्षरमा दिने प्रचलन रहेकाले पनि यस्तो अवस्थामा एकरूपता बनाउनु पर्छ ।

उक्त आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रलाई हेर्दा निम्न अनुसारको अवस्था पाइन्छ ।

२०६८ सालमा सोधिएको जिल्ला स्तरीय परीक्षाको प्रश्न पत्रमा प्रश्न नं. ९ र प्रश्न नं. १० मा अथवा विकल्प स्पष्ट लेखिएको देखिन्छ ।

३.१.१.४ पृष्ठ निर्देशन

पृष्ठ भनेको पाना हो । भाषाको प्रश्न पत्रहरू केही लामा नै हुने भएकाले एउटै पृष्ठमा अटाउँदैनन् । त्यसैले एकभन्दा बढी पृष्ठ प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले अर्को पृष्ठमा पनि प्रश्नहरू छन् भनी जानकारी दिनु र समाप्त भएको जानकारी दिनु पृष्ठ निर्देशन हो । जसरी परीक्षार्थी र परीक्षक भुक्किने सम्भावनाबाट मुक्त हुन्छन् । पृष्ठ निर्देशन गर्ने क्रममा क्रमशः कृ.प.उ., अर्कोपट्टि, १,२,३,.....इत्यादि लेख्ने प्रचलन पाइन्छ (बस्नेत, २०६२:४१) । पृष्ठ जनाउँदा शीर्ष भागमा अड्क, अन्त्य भागमा अड्क र अन्य सङ्केतहरू लेख्ने चलन छ । प्रश्नमा कुनै पाना छुट भएको प्रश्नको केही पाना अर्को पानामा भएको, अगाडि पनि गर्नु पर्ने काम बाँकी छ कि भन्ने कुराको अग्रिम जानकारी लिन र प्रश्न समाप्त भएको थाहा पाउनका लागि पृष्ठ निर्देशन अनिवार्य र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

उक्त आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अवस्था निम्नानुसार देखिन्छ :

- ❖ प्रश्न पत्र हेर्दा दुई पानाको देखिन्छ, र अन्त्यमा समाप्त लेखेर प्रश्न अन्त्यको निर्देशन गरेको छ ।
- ❖ यसरी हेर्दा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा पृष्ठ निर्देशनलाई बेवास्ता गरेको देखिन्छ । जसले गर्दा कुनै प्रश्न छुट्यो कि भन्ने शङ्का निवारणका लागि परीक्षार्थीले प्रश्नको क्रमिकतालाई हेरेर बुझ्नु पर्ने हुन्छ भने प्रश्नको अन्त्यको निर्देशन भने समाप्त भनेर दिइएको छ ।

३.१.१.५ समय निर्देशन

प्रश्न पत्रको शीर्ष भागमा नै कति समयमा प्रश्नको उत्तर दिइनु पर्ने हो । त्यसको स्पष्ट निर्देशन दिइनु पर्दछ । बेगलाबेगलै प्रकृतिका वस्तुगत, विषयगत प्रश्नलाई अलग अलग समय निर्देशन गर्नु आवश्यक छ । समय निर्देशनले निश्चित समय सीमा ख्याल गरेर प्रश्नको उत्तर दिन परीक्षार्थीहरूलाई महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ ।

यसका आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययन गर्दा निम्न पूर्णाङ्क अनुसार नै समय निर्धारण गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ३

प्रश्न पत्रको पूर्णाङ्क र समय विभाजन

पूर्णाङ्क	समय
१००	३ घण्टा

३.१.१.६ अङ्क निर्देशन

प्रश्न पत्रको शीर्ष भागमा पूर्णाङ्क तथा उत्तीर्णाङ्क उपयुक्त निर्देशन दिनु आवश्यक हुन्छ । प्रत्येक प्रश्नको उत्तर दिए बापत कति अङ्क पाउने भन्ने सङ्केतले प्रश्नको मूल्य हेरी समय सीमामा बाँधिन परीक्षार्थीलाई मद्दत पुऱ्याउँछ । त्यसैले यसलाई अनिवार्य तत्वको रूपमा लिनु पर्छ । प्रश्नलाई दिइएको पूर्णाङ्कलाई प्रश्न सङ्ख्याले गुणन गरेर एकमुष्ट अङ्क स्पष्ट हुने गरी उल्लेख गरि दिनु पर्छ ।

यस दृष्टिले अध्ययन गर्दा प्रतिनिधि प्रश्नमा अङ्क वितरण परीक्षार्थीहरूलाई प्रस्पष्ट हुने गरी अङ्क निर्देशन गरिएको नै देखिन्छ ।

३.१.२ अङ्क विभाजन र समय निर्धारण

अङ्क विभाजन र समय निर्धारण जुनसुकै प्रश्न पत्रमा आवश्यक मानिन्छ । प्रश्न पत्रको अङ्क र समयको सन्तुलन नमिलेमा प्रश्न पत्रको बाह्य र आन्तरिक वैधतामा समेत आँच आउँछ । प्रश्नको प्रकृति, उत्तरको आकार आदि कुरामा अङ्क र समय निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ (बस्नेत, २०६२:४३) । लामो विवेचनात्मक उत्तर दिनु पर्ने प्रश्नलाई बढी अङ्क र समय तथा छोटो उत्तर र वस्तुगत प्रश्नलाई कम अङ्क र समय छुट्याइयो भने अङ्क विभाजन र समय निर्धारण सही हुन्छ ।

उपयुक्त दृष्टिकोणबाट प्रतिनिधि प्रश्नहरूको निम्न बुँदाको आधारमा विश्लेषण गरिएको :

३.१.२.१ पूर्णाङ्क र त्यसको वितरण

पूर्णाङ्क भनेको समग्र प्रश्नहरूको एकमुष्ट अङ्क हो । यसलाई सामान्यतः प्रश्न पत्रको दायाँ शीरमा राख्ने गरिन्छ । उल्लेखित पूर्णाङ्कलाई विभिन्न प्रश्नहरूमा न्यायोचित वितरण गरिएको हुनु पर्छ । यसरी वितरण गर्दा अङ्क र पूर्णाङ्कको तालमेल मिल्नु पर्छ ।

प्रश्न पत्रमा यी विषय उपयुक्त तरिकाले भल्कनु आवश्यक हुन्छ । प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा देहाय बमोजिमको पूर्णाङ्क र त्यसको वितरण गरेको देखिन्छ ।

तालिका नं ४

प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अङ्क विभाजन

क्त. सं.	विवरण																			
	प्रश्न नं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	प्रश्न संख्या	पूर्णाङ्क
२	अङ्क	३	२	५	२	५	४	६	३	५	१०	५	५	५	५	५	२०	१०	१७	१००

उक्त आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन गर्दा प्रश्नको दायाँपट्टि शीरमा पूर्णाङ्क उल्लेख गरेको पाइन्छ । प्रत्येक प्रश्न सङ्ख्यामा नै स्पष्ट रूपमा अङ्क उल्लेख गरेको पनि देखिन्छ ।

३.१.२.२ उत्तीर्णाङ्क

पूर्णाङ्क अनुसार सफलताको लागि न्युनतम अङ्कलाई उत्तीर्णाङ्क भनिन्छ । प्रश्न पत्रमा उत्तीर्णाङ्कको उल्लेखनले परीक्षार्थीलाई सचेत बनाउनुका साथै परीक्षकलाई पनि सजग भएर उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पूर्णाङ्कको ठिक तलपट्टि उत्तीर्णाङ्क उल्लेख गरिएको हुन्छ । त्यसैले स्पष्टसँग त्रुटिरहित तरिकाले यसको उल्लेख गरिनुपर्छ ।

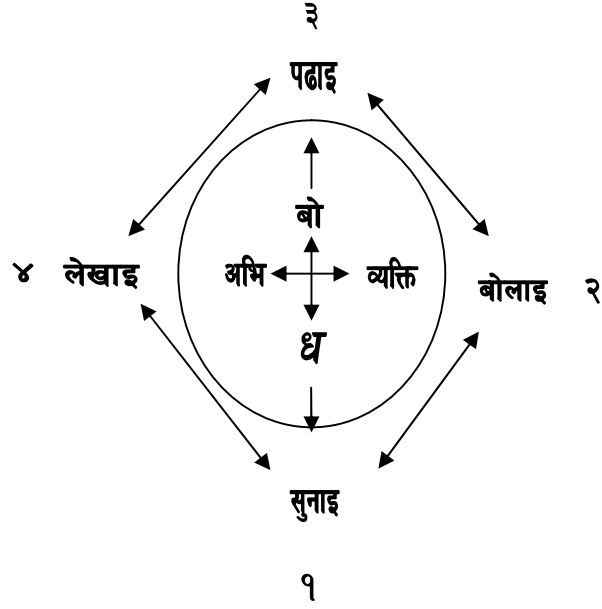
यस दृष्टिकोणले प्रतिनिधि प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्दा माथि भनिए अनुसार नै प्रश्नमा पूर्णाङ्क १०० र उत्तीर्णाङ्क ३२ राखेको पाइन्छ ।

३.१.२.३ भाषिक सिप र अङ्क विभाजन

भाषा शिक्षणको उद्देश्य भाषिक सिप हासिल गराउनु हो । भाषाका चारवटा सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ हुन । यी सिपहरू एक अर्कोसँग अन्तर सम्बन्धित भएर आपसमा सहयोग पुऱ्याइरहेका हुन्छन् । त्यसै गरी ग्रहण वा बोध (सुनाइ र पढाइ) ले र अभिव्यक्ति (बोलाइ र लेखाइ) सिपको विकास गर्दछ (शर्मा र पौडेल, २०६०:३२८) ।

यसलाई तलको आरेखबाट प्रष्ट पारिन्छ ।

आरेख संख्या १

प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा भाषिक सिप परीक्षण र अड्क विभाजन निम्नानुसार गर्न खोजेको पाइन्छ ।

३.१.२.३.१ पढाइ सिप र अड्क विभाजन

निम्न माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा पढाइ सिप विकासका लागि स्पष्ट रूपमा बोध र सारांश क्षेत्र अन्तर्गत रही कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, जीवनी विधाबाट दृष्टांश र अदृष्टांश गरी १० अड्क विभाजन गरिएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ५

पढाइ सिप र अड्क विभाजन

पूर्णाङ्क	बोध	सारांश	जम्मा	प्रतिशत
१००	५	५	१०	१०%

उल्लेखित तालिका अध्ययन गर्दा पढाइ सिप परीक्षणका लागि बोध र सारांश स्तम्भलाई प्रश्नमा समान ५ अङ्क विभाजन गरेको छ ।

३.१.२.३.२ लेखाइ सिप र अङ्क विभाजन

पाठ्यक्रममा रचना अभ्यासका लागि निर्धारित विधाहरूमा प्रबन्ध, निबन्ध, चिठी, निवेदन, संवाद, वादविवाद, कथात्मक अभिव्यक्ति समावेश गरिएको पाइन्छ । मौखिक रचनाका लागि रूपक विधा कायम गरिएको भए पनि मौखिक मूल्याङ्कन नहुने गरेको परिप्रेक्ष्यमा कुनै रूपमा लिखित विधाबाटै मापन गर्नुपर्ने ठान्दै रूपक विधालाई लिखित रचना कै रूपमा परीक्षण गरिएको छ ।

लेखाइ सिप परीक्षणका लागि प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा निम्न अनुसार अङ्क विभाजन गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ६

लेखाइ सिप र अङ्क विभाजन

कथा/संवाद	निबन्ध/प्रबन्ध	चिठी/वादविवाद	जम्मा	प्रतिशत
५	१०	५	२०	२०%

माथिको तालिका अध्ययन गर्दा लेखाइ सिप परीक्षणका लागि २० अङ्क छुट्याइएको पाइन्छ ।

३.१.२.३.३ पढाइ/लेखाइ सिप र अङ्क विभाजन

पाठ्यक्रममा पढाइ सिप विकासका निम्ति कथा, जीवनी, कविता, प्रबन्ध चाहि पढाइ,लेखाइ दुवैका लागि उपयोग गर्न सकिने देखिन्छ । रूपक (संवाद,वादविवाद,चिठी) सस्वर पढाइका साथै सुनाइ, बोलाइ सिप विकासको लागि लिखित रचना अभ्यास राखिएको पाइन्छ । सुनाइ, बोलाइ सिपलाई पढाइ, लेखाइ सिप मै एकीकृत गरी अध्ययन गरिन्छ । यसका लागि पाठ्यक्रमले ४० अङ्क छुट्याएको छ ।

तालिका नं. ७

पढाइ/लेखाइ सिप र अङ्क विभाजन

पूर्णाङ्क	सङ्क्षिप्त उत्तर	लामो उत्तर	व्याख्यात्मक		जम्मा	प्रतिशत
			भाव	प्रसङ्ग		
१००	२०	१०	५	५	४०	४०%

माथि उल्लेखित तालिका अध्ययन गर्दा एकीकृत रूपमा पढाइ/लेखाइ सिप परीक्षणका लागि विवेचनात्मक उत्तर लेख्न दिइएको छ । वास्तवमा नि.मा. तहमा विवेचनात्मक उत्तरको ठाउँमा लामो उत्तर राख्नु नै उपयुक्त देखिन्छ भने पढाइ/लेखाइ सिपको पाठ्यक्रमले निर्धारण गरे अनुसार नै समान अङ्क दिएको देखिन्छ ।

३.१.२.३.४ व्याकरण र अङ्क विभाजन

व्याकरण परीक्षणका सन्दर्भमा सैद्धान्तिक सिप परीक्षण नभएर व्यवहारिक सिप परीक्षणका लागि गरिन्छ । विशिष्टीकरण तालिका अनुसार व्याकरण सिपको लागि २० प्रतिशत अङ्क छुट्याउनु पर्ने उल्लेख छ । प्रश्न पत्रको अध्ययन गर्दा व्याकरण र शब्द भण्डार एकै ठाउँमा राखेर हेर्ने गरेको पनि पाइन्छ । यहाँ व्याकरण पक्षलाई मात्र प्रतिनिधि प्रश्नमा निम्न अनुसार अङ्क विभाजन गरी राखेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ८

व्याकरण परीक्षण र अङ्क विभाजन

पूर्णाङ्क	शब्द वर्ग	काल पक्ष र अर्थ (भाव)	पद्यसंगति वाच्य र वाक्य परिवर्तन	कारक र विभक्ति	शुद्ध गर्ने	जम्मा	प्रतिशत
१००	३	४	६	२	५	२०	२०%

उक्त तालिका अध्ययन गर्दा व्याकरणका विभाजित शीर्षकमा अङ्क रखाइ क्रम स्पष्ट देखिन्छ ।

३.१.२.३.५ शब्द भण्डार र अङ्क विभाजन

निम्न माध्यमिक तहको माथिल्लो कक्षाका विद्यार्थीहरूको ज्ञान र व्यवहारिक सिप परीक्षण गर्ने सन्दर्भमा शब्द भण्डार तत्त्वले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसमा विशिष्टीकरण तालिका अनुसार निर्देशित पाठका अर्थहरूको अर्थ लेख्ने, शब्द पहिचान गर्ने र वाक्य निर्माण शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । यसका लागि पाठ्यक्रमले १० अङ्क निर्धारण गरेको छ ।

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा शब्द भण्डारका लागि निम्नानुसार अङ्क विभाजन गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ९

शब्द भण्डार र अङ्क विभाजन

पूर्णाङ्क	अर्थ लेख्ने	शब्द पहिचान	वाक्यमा प्रयोग	जम्मा	प्रतिशत
१००	२	३	५	१०	१०%

समग्रमा तालिका नं. ९ अध्ययन गर्दा प्रश्न पत्रमा शब्द भण्डारको अङ्क विभाजन विशिष्टीकरण तालिकाको क्रम अनुसार नै राखेको देखिन्छ ।

३.१.२.४ समय निर्धारण

प्रश्न पत्र निर्माण गर्दा समय निर्धारणमा पनि ध्यान दिनु पर्छ । प्रश्न पत्रको कठिनाइ-स्तर, प्रकृति, उमेर र विद्यार्थीको स्तरगत लेखन क्षमताका आधारमा समय निर्धारण गर्नुपर्दछ । कूल पूर्णाङ्कलाई उपयुक्त ढङ्गले प्रतिप्रश्न वितरण गर्ने गरिन्छ । यसैका आधारमा समय निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

यसरी प्रतिनिधि प्रश्न पत्रलाई ३ घण्टा समय दिइएको पाइन्छ । प्रश्न पत्रको विश्लेषणबाट प्रत्येक प्रश्नका लागि छुट्याइने समय भार समान आयत नभएका प्रश्न अनुसार समान नै हुनु पर्छ । प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा समय सन्तुलन उपयुक्त छ ।

३.१.३ प्रस्तुति अनुक्रम

परीक्षणका लागि निर्माण गरिएका प्रश्न पत्रहरूको रखाइक्रम नै प्रस्तुति अनुक्रम हो । प्रश्नहरू विषयगत र वस्तुगत प्रकृतिका हुन्छन् । ती प्रश्नहरू सरल, मध्यम र जटिल प्रकृतिका हुन्छन् । प्रश्न सरल देखि जटिलको क्रममा राखिनु पर्छ । अनुक्रम नमिलाइएका प्रश्नले परीक्षार्थी र परीक्षक दुवैका लागि जटिल र बोझिलो मानिन्छ । त्यसैले प्रश्नलाई

समूहगतमा छुट्याई प्रस्तुत गर्दा परीक्षार्थी शुरुमै हतोत्साही नहुने परीक्षकलाई अड्कनमा पनि सजिलो हुन्छ (बस्नेत, २०६३:५१) ।

यस आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रलाई अध्यापन विश्लेषण गर्दा वस्तुगत र विषयगत प्रश्न पाठ्यक्रममा निर्धारण गरे अनुसार नै निर्माण गरेको पाइन्छ ।

३.१.४ प्रश्न पत्रको स्वरूप

समग्र रूपमा प्रश्न पत्रको स्वरूप भनेको अनुहार वा आकार प्रकार हो । यस अन्तर्गत प्रश्न पत्रको आदि भाग, मध्यभाग र अन्त्य भाग पर्दछन् । यसै क्रममा पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्क, समय निर्देशन, अङ्क विभाजन, प्रश्न सङ्ख्या, उपप्रश्न सङ्ख्या, पृष्ठ, आकार, कागज, छपाइ, सफाइ र भाषा आदिले प्रश्न पत्रको स्वरूप तयार पार्दछ । प्रयोग गरिने प्रश्नहरू स्वरूपका दृष्टिले उपयुक्त हुनु पर्छ । यसका आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययन विश्लेषण निम्नानुसार गरिन्छ ।

३.१.४.१ शीर्ष भाग

प्रश्न पत्रको शीर्ष भागमा सम्बन्धित संस्थाको नाम स्पष्ट, सङ्केत शुद्ध र ठूला अक्षरमा लेख्नु उपयुक्त मानिन्छ । यसै आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा शीर्ष भागमा ठूला अक्षरमा जिल्ला स्तरीय निम्न माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा २०६८ लेखिएको पाइन्छ । तर जिल्लाको नाम नराख्नु गोपनीयताको आधारमा उपयुक्त मानिए पनि नाम उल्लेख गर्नु बढी सान्दर्भिक हुन्थ्यो ।

३.१.४.२ आकार

प्रश्न पत्र लामो, छोटो, मोटो र मध्यमपना जनाउने कुरा आकार हो । प्रश्न पत्र यस्तै आकारको हुन पर्छ भन्ने सैद्धान्तिक आधार नभएपनि भद्दा र अनुपयुक्त किसिमको हुनु राम्रो मानिँदैन । प्रश्नको प्रकृति, परीक्षण, समय, उद्देश्य र प्रश्न स्तरीय हुनु राम्रो मानिन्छ ।

यसरी हेर्दा प्रतिनिधि प्रश्न पत्र उपयुक्त नै देखिए तापनि अक्षर समान राखेर निर्देशन र अङ्क समान नै देखिएको छ ।

३.१.४.३ प्रश्न र पृष्ठ

प्रश्न निर्माण गर्दा निर्दिष्ट विशिष्टीकरण तालिका अनुसार निर्माण गर्नु पर्ने उल्लेख गरि सकिएको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको नमुना प्रश्न पत्रको ढाँचामा प्रश्न निर्माण गर्नु पर्छ । स्वरूपका दृष्टिले एउटै प्रश्नलाई दुई वटा पृष्ठमा राखिनु हुँदैन तर

उपप्रश्नहरू कहिले काँही राख्नु पर्ने अवस्था पनि हुन्छ । यसले परीक्षार्थीहरूलाई बढी भुक्त्याउने सम्भावना हुन्छ र प्रश्न पत्रको स्वरूप पनि बिग्रन्छ । एउटा प्रश्नको निर्देशन अर्को पृष्ठमा गयो भने परीक्षार्थीले बारम्बार पाना पल्टाउनु पर्ने र बुझ्न कठिन हुन्छ ।

यसरी हेर्दा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा प्रश्न नं. ११ को बुँदाको आधारमा कथा लेख्ने प्रश्नमा आधा बुँदा अर्को पृष्ठमा गएको देखिन्छ र प्रश्न पत्रमा पृष्ठ सङ्ख्या उल्लेख गरिएको देखिदैन । प्रश्न नं. १३ मा प्रश्न नं. ३ मा दिइएको गद्यांशको सारांश लेख्नु भन्ने निर्देश छ, यद्यपि प्रश्न नं. ३ मा भने गद्यांश दिइएको छैन । त्यसैले प्रश्न निर्देशमा त्रुटि देखिन्छ ।

३.१.४.४ कागज

प्रश्न पत्रको स्वरूपलाई कागजको स्तरले पनि प्रभाव पार्दछ । कहिले काँही प्रश्न पत्र मै उत्तर लेख्नु पर्ने स्थितिमा त भन्न स्तरीय कागज अनिवार्य हुन्छ । रङ्गीन तथा सादा जुनसुकै कागज उपयुक्त भए पनि रङ्गीन कागजको प्रयोग गर्दा अक्षरलाई बढी आकर्षक र सुन्दर बनाउन सहयोग गर्ने रङ्गको प्रयोग गर्नु पर्दछ । कागज सफा, बलियो, चिल्लो र अक्षर नफुल्ने हुनु पर्दछ ।

यसका आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्र बनाउन प्रयोग गरिएको कागजको स्तर कमसल सेतो कागज प्रयोग भएको देखिन्छ ।

३.१.४.५ छपाइ र सफाइ

उपयुक्त कागजमा प्रश्न पत्र छपाइ गर्दा दुवैपट्टि उपयोग गर्न सकिन्छ । कमजोर कागजमा मसी अर्कोपट्टि छापिने हुनाले राम्रो मानिँदैन । प्रश्न पत्र छपाइमा शुद्धता र सफाइ पनि आवश्यक तत्व हुन् ।

पाँचथर जिल्लामा २०६८ सालमा प्रयोग गरिएको प्रश्न पत्र छपाइ र सफाइका दृष्टिमा मध्यम नै देखिन्छ ।

३.१.५ भाषा

भाषा प्रश्न पत्रको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । भाषामा एउटै भाषा अक्षर बढी भयो, छुट्यो, चिह्न छुट्यो वा शब्द दोहोरियो भने अर्थको अनर्थ हुने र परीक्षार्थीलाई जवाफ दिन समेत असजिलो हुन्छ । प्रश्नमा वर्णविन्यास, पद्ययोग र पद्यवियोग, वर्ण वा अक्षर लोप, चिह्न प्रयोग, विभक्ति प्रयोग, शासन र सङ्गति आदि सम्बन्धी त्रुटिहरू प्रश्न पत्रको भाषामा पाइन्छ ।

यहाँ निम्नलिखित दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१.५.१ वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटि

यस अन्तर्गत ह्रस्वदीर्घ, चन्द्रबिन्दु, शिरबिन्दु, हलन्त-अजन्त, ब-व, श-ष-स, य-ए, छ-ध आदि त्रुटिहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिन्छ । प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा सामान्य प्रकृतिका त्रुटिहरू र छपाइमा भएका साना-तिना त्रुटिहरू नऔल्याई प्रश्न पत्रमा अर्थको अनर्थ लाग्ने त्रुटिको मात्र विश्लेषण गरिन्छ ।

यसरी हेर्दा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा अर्थको अनर्थलाग्ने त्रुटि भने देखिँदैन ।

३.१.५.२ चिह्न प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

यसभित्र पूर्णविराम, अर्धविराम, प्रश्न चिह्न, उद्धरण चिह्न, एकल उद्धरण, संयोजक अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । चिह्नको कारणले प्रश्नको अर्थमा असर पर्ने हुनाले त्यसमा सचेत हुनु आवश्यक छ । (बस्नेत, २०६२:५६) । यस दृष्टिले अध्ययन गर्दा प्रतिनिधि प्रश्न पत्र समग्र रूपमा चिह्न प्रयोग उपयुक्त ढङ्गले नै भएको देखिन्छ ।

३.१.५.३ पदयोग र वियोग सम्बन्धी त्रुटि

यस अन्तर्गत एउटै शब्दमा लेख्नु पर्नेलाई अलग अलग गरेको र अलग अलग गर्नु पर्नेलाई जोडिएको जस्ता त्रुटिहरू अध्ययन गरिन्छ । प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा पदयोग र वियोग सम्बन्धमा प्रश्न नं. १ को निर्देशनमा खालिठाउँ (हुनुपर्ने: खाली ठाउँ) प्रश्न नं. ८ को पदवर्ग छुट्याउनेमा बलियोछ (हुनुपर्ने: बलियो छ) जस्ता त्रुटिहरू देखिन्छन् ।

३.१.५.४ वर्ण र अक्षर लोप सम्बन्धी त्रुटि

प्रश्न लेख्ने र छोप्ने कार्य गर्दा कुनै अक्षर दोहोरिने र कुनै अक्षर लोप हुने अवस्था रहन्छ । यस्तो अवस्थालाई अक्षर वा वर्णलोप भनिन्छ । यस्ता छपाई सम्बन्धी त्रुटिले शब्दहरूको अर्थको अर्थ लाग्ने वा अनर्थ हुने हुँदा अपेक्षित उत्तरमा ठूलो असर पुग्छ । त्यसैले प्रश्न निर्माणदेखि छपाइसम्मको काममा भाषाका शिक्षकले नै हेर्नु पर्दछ ।

प्रतिनिधि प्रश्न पत्र अध्ययन गर्दा प्रश्न नं. ८ को पदवर्ग (हुनुपर्ने: शब्दवर्ग), प्रश्न नं. १७ को ओखलढुङ्गा (हुनुपर्ने: ओखलढुङ्गा) जस्ता त्रुटि देखिन्छन् भने प्रश्न नं. ८ को शब्दवर्ग छुट्याउनु पर्नेमा रेखाङ्कन गरिएको बलियोछ । (हुनुपर्ने: बलियो छ) मा पनि त्रुटि देखिन्छ । जसको कारण वाक्यको अर्थमा नकारात्मक असर पर्ने हुनाले त्रुटिप्रति सम्बन्धित निकाय सचेत हुनु पर्ने देखिन्छ ।

३.२ सारांश

प्रश्न पत्र विश्लेषणको बाह्य आधार भनेको प्रश्न पत्रको औपचारिक स्वरूप हो । आकृतिगत वैधताका दृष्टिले प्रश्नहरू कति सबल र दुर्बल छन् भन्ने कुरा छुट्याउने काम बाह्य आधारमा गरिन्छ । यस अन्तर्गत प्रमुख आधारहरू निर्देशन, अङ्क विभाजन र समय निर्धारण, प्रस्तुति अनुक्रम, प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषा पर्दछन् । प्रश्न पत्रको बाह्य पक्ष स्पष्ट, आकर्षक एवम् स्तरयुक्त हुनु जरूरी हुन्छ । यसले प्रश्न पत्रको विश्वसनीयता, वैधता, विभेदकारिता, व्यवहारिकता जस्ता पक्षहरूमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछ ।

अध्याय चार

प्रश्न विश्लेषणका आन्तरिक आधारहरूमा प्रश्नहरूको विश्लेषण

४.१ आन्तरिक आधारहरू

भाषा पाठ्य पुस्तकका आन्तरिक पक्ष अन्तर्गत पाठ्य वस्तु, शब्द भण्डार, भाषा, अभ्यास, चित्र, शब्दार्थ, टिप्पणी, सङ्केत आदिको स्तर के, कस्ता र कति उपयुक्त किसिमका छन् भनेर हेर्ने र नियाल्ने काम गरिन्छ भने प्रस्तुतिगत विशेषता अन्तर्गत भाषा पाठ्य पुस्तकमा राखिएका पाठ्य वस्तुहरू छनौट र स्तरणका दृष्टिले के, कस्ता र कति उपयुक्त छन् भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०: ३५७)।

प्रश्न पत्रको, वास्तविक स्वरूप त्यसको आन्तरिक वैधताले निर्धारण गर्दछ। कतिपय अवस्थामा बाह्य वैधतालाई प्रश्न पत्रको आन्तरिक तत्त्वको रूपमा मान्न सकिन्छ। प्रश्न पत्रको आन्तरिक बनोटले परीक्षणको दिशा निर्धारण गर्दछ। (बस्नेत, २०६२: ५९)। त्यसैले प्रश्नको उद्देश्यपरकता, स्तरयुक्तता तथा प्रक्रियागत प्रभावकारिताको लेखाजोखा प्रश्न पत्रको बनोटको अध्ययनबाट निक्यौल गर्न सकिन्छ।

४.१.१ पाठ्यक्रम अनुरूपता

पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले विधा वा विषय वस्तुको उद्देश्य र प्रश्न, विधा वा विषय वस्तुको सीमा र प्रश्न, विधाको अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन तथा विधागत समय र प्रश्न सापेक्षता आदि उपआधारहरूलाई विचार गर्ने प्रयास गरिन्छ। यहाँ यिनै आधारहरूलाई अवलम्बन गरी पाठ्यक्रमका उद्देश्य, विधा, क्षेत्र, अङ्कभार, समय आदि अनुसार प्रतिनिधि प्रश्नहरूको उपयुक्तताको अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा आठको भाषा पाठ्य पुस्तकमा उल्लेखित उद्देश्यपूर्ण भए नभएको मूल्याङ्कनका निम्ति बनाउनु पर्ने प्रश्नको नमुना तथा विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय मार्फत विद्यालयलाई उपलब्ध गराएको छ। यसलाई समेत आधार बनाएर पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको उपयुक्तताको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ।

४.१.२ विधा वा विषय वस्तुको उद्देश्य र प्रश्न

कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा कथा, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, रूपक, जीवनी, चिठी, व्याकरण र शब्द भण्डार विधाहरू समावेश गरेको पाइन्छ। सो पाठ्यक्रममा

नेपाली विषयको प्रति हप्ता पाठ्यभार ५ घण्टी र वार्षिक पाठ्यभार १५० घण्टी किटान गरी पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ३२ निर्धारण गरेको पाइन्छ ।

पाठ्यक्रममा उल्लिखित कथा, जीवनी, कविता विधाको प्रयोजन पढाइ सिपको अभिवृद्धि गर्नु हो । निबन्ध विधाको मुख्य प्रयोजन लेखाइ सिपको अभिवृद्धि गर्नु भए तापनि आंशिक रूपमा पढाइ सिपको विकास गर्नु पनि हो । चिठी र दैनिकी विधाको प्रयोजन लेखाइ सिपको अभिवृद्धि गर्नु हो । संवाद, वादविवाद, वक्तृत्व, एकाङ्की जस्ता रूपक विधाको उद्देश्य सुनाइ बोलाइ सिपको अभिवृद्धि गर्नु रहेपनि मूल्याङ्कनीय दृष्टिकोणले लेखाइ सिपको परीक्षण गर्न एकाङ्की समावेश गरी पढाइ सिपको परीक्षण गर्नु हो । संवाद, वादविवाद र वक्तृत्व आदिको अभिव्यक्तिगत रचनालाई लिखित अभिव्यक्ति मार्फत कुनै न कुनै रूपमा परीक्षण गर्न सकिने भएकाले यी विधालाई रचनात्मक सिप परीक्षणका निम्ति भाषागत शब्द भण्डार तथा उखान टुक्काजस्ता विधाको समावेश व्याकरण धारणा र शब्दभण्डार अभिवृद्धि तथा भाषिक सबलता प्रदान गर्न रहेको देखिन्छ (वस्नेत, २०६२: ६०) ।

यसरी प्रतिनिधि प्रश्न पत्रलाई अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निबन्ध/प्रबन्ध विधालाई विधा क्षेत्रमा समावेश गरेको भए पनि पाठ्य पुस्तक निर्माण गर्दा प्रबन्ध विधा मात्र छनोट गरेको कारणले निबन्ध विधा छुटेको देखिन्छ । स्वतन्त्र निबन्ध लेखनका लागि १० अङ्क छुट्याएको देखिन्छ ।

४.१.३ विधा र विषय वस्तुको सीमा र प्रश्न

निम्न माध्यमिक तहको पाठ्यक्रमले विधा वा विषय वस्तुले जे जति सीमा निर्धारण गरेको छ । त्यसै सीमाभित्र रहेर प्रश्नहरू निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ । पाठ्यक्रममा अपेक्षा भन्दा ज्यादै न्यून स्तरका र निकै उच्च स्तरका प्रश्न निर्माण गरिनु हुँदैन । भाषिक प्रश्न निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको क्षेत्र, विधा र अङ्कभारलाई ध्यान दिदै वर्गीकरण गरी सोही सीमाभित्र रही दोषमुक्त प्रश्नहरू निर्माण गरिनु पर्छ ।

उक्त आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नको अध्ययन विश्लेषण गर्दा प्रश्न निर्माणमा पाठ्यक्रमलाई बेवास्ता गरी पाठ्य पुस्तकलाई नै आधार बनाई प्रश्न पत्र निर्माण गरिएको पाइन्छ ।

४.१.४ विधाको अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन

प्रश्न पत्रका प्रश्नहरूले नि.मा. तहको पाठ्यक्रमको विधा वा विषय वस्तुका निम्ति वितरण गरिएका निर्धारित अङ्क भारलाई पछ्याउनु पर्छ र सोही अनुसार प्रश्नको सन्तुलन मिलाउनु पर्दछ । प्रतिनिधि प्रश्न पत्रहरूलाई यस दृष्टिबाट अध्ययन विश्लेषण गर्दा निम्न अवस्था देखिन्छ ।

व्याकरण र शब्द भण्डार बाहेक प्रायः सबै विधाका प्रश्नहरूमा विकल्प दिइएका छन् ।

४.१.५ विधागत समय र सापेक्षता

पाठ्यक्रममा विधाको लागि पाठ्य समय निर्धारण गरिएको छ । प्रश्न निर्माण गर्दा समयलाई ख्याल गरेर प्रश्न निर्माण गरिनु आवश्यक छ । थोरै मेहनत गर्नु पर्ने विधाका लागि धेरै समय र धेरै मेहनत गर्नु पर्ने विधाका लागि थोरै समय निर्धारण भएका प्रश्न अवैध मानिन्छन्, तसर्थ यस बारेमा सचेत भएर प्रश्न निर्माण गरिनु पर्छ (बस्नेत, २०६२:६२) । प्रतिनिधि प्रश्नको अध्ययन विश्लेषण विषयगत र वस्तुगत दुई प्रकारले गर्न सकिन्छ । व्याकरणका प्रश्नहरू वस्तुगत तथा प्रयोगात्मक किसिमका देखिन्छन्, भने विषयगत अन्तर्गत विवेचनात्मक, संक्षिप्त, व्याख्यात्मक र सिर्जनात्मक प्रश्नहरू राखिएको देखिन्छ ।

यहाँ बहुसङ्ख्यक प्रश्नहरू विधा अनुसार नै सन्तुलन गरी प्रश्न निर्माण गरिएको देखिन्छ । शब्द पहिचान गरी खाली ठाउँ भर्ने, शब्द भण्डार आदि पनि वस्तुगत आधारमा ठिकै देखिन्छ । यसै गरी संक्षिप्त प्रश्नका लागि प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, कथा, एकाङ्की, जीवनी विधा उल्लेख भएको देखिन्छ र विवेचनात्मक प्रश्नका लागि कविता र जीवनी विधा उल्लेख गरिएको छ । भाव/व्याख्यात्मकका लागि कविता, कथा र प्रबन्ध विधा समावेश छन् भने सिर्जनात्मकका लागि कथा, संवाद, निबन्ध चिठी र वादविवाद निर्धारण गरी विधागत सापेक्षता प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

४.२ भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन

भाषिक पक्षहरूभित्र परीक्षणीय दृष्टिले प्रश्न पत्रमा समावेश गरिने पढाइ सिप, लेखाइ सिप, व्याकरणीय ज्ञान र शब्द भण्डारको प्रयोग सम्बन्धी क्षमताहरू पर्दछन् (बस्नेत, २०६२:६३) । त्यसैले यहाँ यी प्रमुख पक्षको समायोजन र सन्तुलनका दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषण निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. १०

भाषिक क्षेत्र र अङ्कभार वितरण

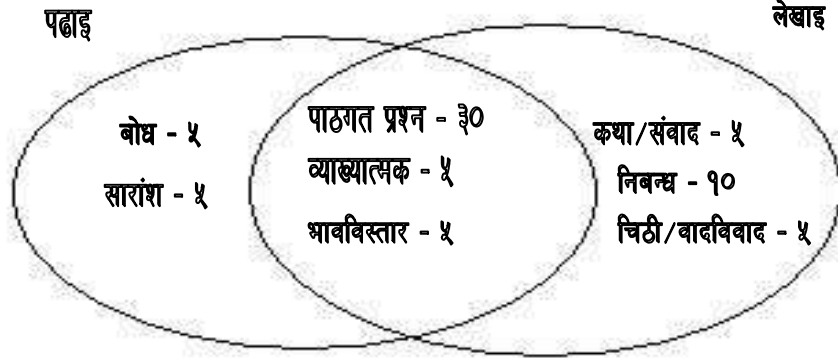
क्षेत्र	विधा	अङ्क
पढाइ र लेखाइ (क) पाठगत प्रश्न	कथा, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी, रूपक	३०
(ख) बोध -दृष्टांश/अदृष्टांश	कथा,प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी	५
(ग) सारांश	कथा, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी	५
(घ) भावविस्तार व्याख्या	कथा, कविता,प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी	१०
(ङ) रचना -निर्देशित -स्वतन्त्र	(क) प्रबन्ध/निबन्ध (ख) चिठी, निवेदन,संवाद, विवादात्मक अभिव्यक्ति, कथात्मक अभिव्यक्ति	१० २०
शब्दभण्डार	शब्दको अर्थ वाक्यमा प्रयोग	१०
व्याकरण	पहिचान र प्रयोग	२०

४.२.१ पढाइ/लेखाइ सिप

निम्न माध्यमिक तहको पाठ्यक्रममा पढाइ सिप विकासका निम्ति कथा, जीवनी, कविता र प्रबन्ध विधा पढाइ, लेखाइ दुवैका लागि उपयोग गर्न सकिने देखिन्छ । रूपक (संवाद, वादविवाद,चिठी) सस्वर पढाइका साथै सुनाइ, बोलाइ सिप विकासका लागि लिखित रचना अभ्यासका लागि राखिएका पाइन्छन् । सुनाइ, बोलाइ सिपलाई पढाइ र लेखाइ सिप मै एकीकृत गरी अध्ययन गरिन्छ । यहाँ पढाइ लेखाइ सिप, पढाइ सिप र लेखाइ (रचना) सिपलाई पाठ्यक्रम र प्रतिनिधि प्रश्नको आधारमा निम्न आरेखबाट प्रष्ट पारिन्छ :

आरेख सङ्ख्या- २

पढाइ/लेखाइ

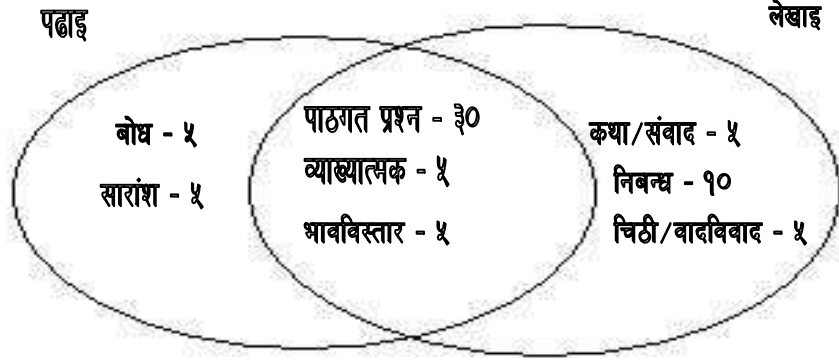
यसरी हेर्दा पढाइ/लेखाइको अङ्कभार जसमा सङ्क्षिप्त, विवेचनात्मक, भावप्रस्ट र व्याख्यामा २०,१०,५,५ गरी ४०% हुन्छ । यसमा कथा, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी, रूपक विधाबाट सङ्क्षिप्त, विवेचनात्मक, भाव विस्तार र व्याख्या प्रश्नहरू लेखाइ/पढाइ सिप परीक्षणका दृष्टिले संयोजन हुन आवश्यक हुन्छ ।

४.२.२ पढाइ सिप

निम्न माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रम तथा पाठ्य पुस्तकमा पढाइ/सिप विकासका लागि स्पष्ट रूपमा बोध र सारांश क्षेत्र अन्तर्गत रही कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, जीवनी विधाबाट दृष्टांश/अदृष्टांश गरी १० अङ्कभार वितरण गरेको पाइन्छ । यसलाई तलको आरेखबाट प्रष्ट पारिन्छ ।

आरेख सङ्ख्या- २

पढाइ/लेखाइ

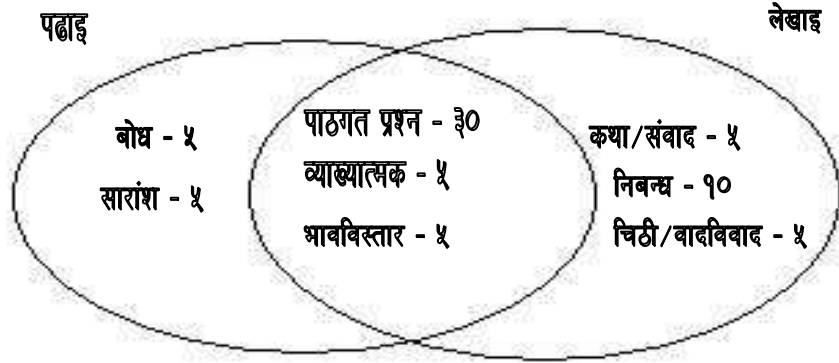

४.२.३ लेखाइ सिप

पाठ्यक्रममा लिखित रचनाले पूर्णाङ्कको २० प्रतिशत अङ्क पाउनुपर्ने देखिन्छ । यस रचना अभ्यासका लागि निर्धारित विधाहरूमा प्रबन्ध/निबन्ध, चिठी, निवेदन, संवाद, वादविवाद, कथात्मक अभिव्यक्ति समावेश गरिएको पाइन्छ । मौखिक रचनाका लागि रूपक विधा कायम गरिएको भए पनि मौखिक मूल्याङ्कन नहुने गरेको परिप्रेक्ष्यमा कुनै रूपमा लिखित विधाबाटै मापन गर्नुपर्ने ठान्दै रूपक विधालाई लिखित रचनाको रूपमा परीक्षण गरिएको छ । यसरी हेर्दा कथा/संवाद, निबन्ध, चिठी, वादविवाद रचना कौशलमा क्रमशः ५, १०, ५ परीक्षणको लागि छुट्याएको पाइन्छ । यसलाई आरेखबाट पनि प्रस्ट पार्न सकिन्छ ।

आरेख सङ्ख्या- २

पढाइ/लेखाइ

४.२.४ व्याकरण

यस तहमा व्याकरण शिक्षण गर्नुको उद्देश्य बालबालिकाहरूलाई भाषाको शुद्ध प्रयोगप्रति अभिप्रेरित गर्नु हो । अतः व्याकरणलाई नियमहरूमा केन्द्रित गरी परिभाषा र उदाहरणद्वारा पुस्त्याइ गर्ने परम्परालाई त्यागी विद्यार्थीहरूमा उदाहरण र प्रयोगका आधारमा सम्बद्ध पाठ भित्तैबाट नियमको खोजी गर्ने उत्सुकता जगाइदिनु उपयुक्त हुन्छ । यसका अतिरिक्त विद्यार्थीहरूकै आफ्नो भाषा प्रयोगमा व्याकरणको अवस्था खोज्न लगाउनु र त्यसमा परिस्कार ल्याउन व्याकरणात्मक सुझको उपयोग गर्नु पनि वाञ्छनीय छ । यस तहमा छुट्टै पाठ्यपुस्तकको आधारमा व्याकरण शिक्षण गर्नु बोझिलो हुने र उद्देश्य अनुकूल नहुने पनि मननीय छ (नि.मा. तहको पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६४: १०) । व्याकरणको परीक्षण व्यवहारिक सिपको मूल्याङ्कन गर्ने किसिमको हुनु पर्छ र रहेको पनि पाइन्छ । यहाँ व्याकरणीय परीक्षणका लागि २०% अङ्क छुट्याएको देखिन्छ ।

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययन विश्लेषण गर्दा यस क्षेत्र अन्तर्गत शब्दवर्ग, काल, पक्ष, अर्थ (भाव), पद्य सङ्गति वाच्य परिवर्तन, वाक्य परिवर्तन, कारक विभक्ति,

वर्णविन्यास र लेख्य चिह्नमा अङ्क विभाजन गरेको पाइन्छ । यसलाई तलको तालिकाबाट प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ११

व्याकरण परीक्षण तालिका

पूर्णाङ्क	शब्द वर्ग	काल पक्ष भाव (अर्थ)	पदसङ्गति वाच्य र वाक्य परिवर्तन	कारक र विभक्ति	वर्ण विन्यास	जम्मा	प्रतिशत
१००	३	४	६	२	५	२०	२०%

४.२.५ शब्द भण्डार

निर्दिष्ट पाठ्य पुस्तक तथा पाठ्य सामग्रीमा प्रयुक्त विभिन्न किसिमका शब्द तथा उखान टुक्काको शिक्षण गर्नले भाषिक बोध तथा अभिव्यक्ति सामर्थ्य बढाउन मद्दत पुग्छ । पाठमा प्रयुक्त पर्यायवाची, विपरीतार्थी, श्रुतिसमभिन्नार्थी, अनेकार्थी, पारिभाषिक/प्राविधिक, अनुकरणात्मक आदि शब्दहरू र उखान टुक्काहरूको अर्थ र सन्दर्भपूर्ण प्रयोगको अभ्यास गराउनु अपेक्षित छ (नि.मा. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६४:१०) । यस क्षेत्रमा पाठ्यक्रम अनुसार १० प्रतिशत अङ्कभार छुट्याएको पाइन्छ । यसलाई तलको तालिकाबाट प्रष्ट पारिन्छ ।

तालिका नं.-१२

शब्द भण्डार परीक्षण तालिका

पूर्णाङ्क	शब्दार्थ	शब्द पहिचान	वाक्य निर्माण	जम्मा अङ्क	प्रतिशत
१००	२	३	५	१०	१०%

४.३ प्रश्न पत्रमा हुनुपर्ने गुण

परीक्षणमा समावेश गरिने प्रश्नहरू गुणस्तरयुक्त हुनु पर्दछ । यिनीहरूले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धीको गुणस्तरलाई शुद्धतापूर्वक र भरपर्दो तरिकाले लेखाजोखा गर्न सक्नु पर्दछ । यसले राम्रो र नराम्रो विद्यार्थी बिचको अन्तरलाई स्पष्ट रूपमा देखाउन सक्नुपर्छ ।

प्रश्नहरू धेरै गाढो वा सजिलो नभएर मध्यम स्तरको हुनुपर्दछ । प्रश्नका यी सबै गुणहरूबारे सुनिश्चित गर्न यिनीहरूको प्रत्यक्ष अनुरूपमा आधारित विश्लेषण गरिनु पर्दछ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१७२) ।

प्रश्न पत्रको आन्तरिक गुणको स्तरीयताले परीक्षणलाई सार्थक र उद्देश्यपूर्ण बनाउँछ । ती आन्तरिक गुणहरूमा विश्वसनीयता, वैधता, विभेदकारिता र व्यवहारिकता मुख्य हुन् । यिनै गुणहरूको आधारमा प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.१ विश्वसनीयता

विश्वसनीयता भनेको मापनको साधनमा पाइने त्यो गुण हो, जसले यस साधन द्वारा गरिएको मापनको शुद्धता अर्थात् पटक पटकको मापनमा समान गुणलाई समान रूपले मापन गर्न सक्ने क्षमता बारे जानकारी गराउने साधनलाई विश्वसनीय भनिन्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१७२) । वस्तुगत प्रश्नमा जस्तो विषयगत प्रश्नमा विश्वसनीयता ठ्याक्कै त हुँदैन तर समानता भने हुन्छ । परीक्षार्थीको शारीरिक, मानसिक बौद्धिक, संवेगात्मक स्थिति, वातावरणीय प्रभाव तथा परीक्षकमा स्वाभाविक रूपमा रहने वैयक्तिक धारणाको भिन्नताले विश्वसनीयतामा फरक त पार्छ तापनि सर्वाधिक रूपमा प्रश्नको आन्तरिक बनोटले नै यसमा भूमिका खेलेको हुन्छ । धेरै विकल्प भएका, असमान विकल्प भएका, पुच्छे प्रश्न, सुराक पत्ता लाग्ने प्रश्न, कण्ठाग्र गरेर लेख्न मिल्ने, सार्न वा चोर्ने प्रश्न तथा अनिश्चित आयतन, स्तर प्रतिकूल र अस्पष्ट प्रश्नहरूले विश्वसनीयतामा बाधा पुऱ्याउँछ । त्यसैले विश्वसनीय हुन प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा निम्न लिखित कुरा आवश्यक देखिन्छ ।

४.३.१.१ स्पष्टता

प्रश्न निर्माण गर्दा स्पष्ट भाषामा दोहोरो अर्थ नलाग्ने, विद्यार्थी नअल्मलिने गरी मापनीय प्रश्नहरू दिनुपर्छ । यसका आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नको अध्ययन गर्दा स्पष्टता नै देखिन्छ ।

४.३.१.२ सुराक दिने प्रश्न

एउटै प्रश्न पत्र भित्र एउटा प्रश्नको उत्तरसँग मिल्ने अर्को प्रश्न भएमा त्यही उत्तर सार्ने हुनाले प्रश्नको विश्वसनीयता गुम्छ । यस्ता सुराक दिने प्रश्न ज्यादै न्युन भए पनि यस्ता प्रश्नको सम्भावना भने रहन्छ ।

यहाँ प्रतिनिधि प्रश्न अध्ययन गर्दा निम्न अवस्था पाइन्छः प्रश्न नं. १ को (घ) उही उत्तर आउने वा मिल्दोजुल्दो उत्तर कोष्ठकमा दुइवटा राखिदिएको हुँदा सजिलै सुराक पाउन सकिन्छ । जस्तै :

)श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द हुन् । (सव-शव, पत्र-पात्र, भाव-सात)

४.३.१.३ पुच्छे प्रश्न

एउटा प्रश्नमा अर्को प्रश्न जोडेर दिनुलाई पुच्छे प्रश्न भनिन्छ । पुच्छे प्रश्नका कारण परीक्षार्थीलाई उत्तर दिँदा अल्मलिने र कुन प्रश्नलाई कति महत्त्व दिने भन्ने कुरा अस्पष्ट हुन्छ । त्यसैले यस्ता प्रश्न राख्नु हुँदैन र राख्नु पर्ने भए अङ्कभार छुट्याएर राख्नु पर्छ ।

यहाँ प्रतिनिधि प्रश्नमा पुच्छे प्रश्नको बाहुल्यता ज्यादै न्यून हुँदाहुँदै पनि विवेचनात्मक उत्तर दिनु होस् प्रश्नमा पुच्छे प्रश्न देखिन्छ ।

४.३.१.४ असम्बद्ध विकल्पन

परीक्षणीय उद्देश्य भिन्ना भिन्नै भएका प्रश्नहरूलाई विकल्पका रूपमा राख्नाले मापनीय विश्वसनीयतामा ठूलो आघात पर्दछ । परीक्षणीय उद्देश्य अनुसार प्रश्नका उत्तर प्रक्रियाहरू फरक फरक हुने भएकाले असम्बद्ध विकल्पहरूको व्यवस्था प्रश्नमा गरिनु हुँदैन । (बस्नेत, २०६२:७१) । एउटा सिपमा सक्षम विद्यार्थी अर्को सिपमा पनि समान रूपमा सक्षम हुन्छन् भन्न सकिँदैन । उक्त दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्नको अध्ययन गर्दा असम्बद्ध विकल्पनाको अवस्था देखिँदैन ।

४.३.१.५ असमान विकल्प

कुनै एउटा मूल प्रश्न भित्र विभिन्न किसिमका उपप्रश्न राखी ती मध्ये केही प्रश्नको मात्र उत्तर दिन लगाइन्छ भने दिइएका प्रश्नहरूको कठिनाइ स्तर समान हुनु पर्दछ । असमान भएका सरल प्रश्नमा बढी अङ्क आउँछ र विश्वसनीयतामा आघात पुग्छ । समान स्तरका प्रश्न भित्रका विकल्प भएमा विश्वसनीयताको गुण बढ्न गई प्रश्न पत्रको आन्तरिक गुण बलियो हुन जान्छ । उक्त दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययन विश्लेषणबाट सङ्क्षिप्त, विवेचनात्मक, व्याख्यात्मक र निबन्ध रचनामा विकल्प दिएको पाइन्छ ।

४.३.१.६ कण्ठस्थीकरण

प्रश्नहरूको विश्वसनीयतामा प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्त्व मध्ये कण्ठस्थीकरण गर्ने खालका प्रश्नहरूमा जोड दिनु पनि हो । उत्पादानात्मक गुण भएका प्रश्नमा भन्दा प्रतिस्मरणात्मक गुण भएका प्रश्नहरूमा कण्ठस्थीकरणलाई प्रोत्साहन मिल्छ । यस्ता

प्रश्नबाट कण्ठ गर्ने विद्यार्थीले बढी अड्क ल्याउने र राम्रो विद्यार्थी पछि पर्ने हुन्छ । चोरेर, अर्काको सारेर कमजोर विद्यार्थीले पनि अनुमानात्मक किसिमले उत्तर मिलाउने हुँदा यस्ता प्रश्नमा विश्वसनीयताको गुण कम रहन्छ, तर नेपालमा प्रचलनमा प्रयोगरत प्रश्नमा यस्तै प्रश्नको बाहुल्य देखिन्छ (बस्नेत, २०६२:७३) ।

त्यसैले प्रश्नको विश्वसनीयताको गुण वृद्धि गर्न कण्ठस्थीकरण खालका प्रश्न भन्दा उत्पादानात्मक किसिमका प्रश्न निर्माण गरिनु पर्दछ । प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा माथि उल्लेख गरे अनुसार विश्वसनीयतामा चोट पुऱ्याउने कमी कमजोरी भएको पाइन्छ ।

४.३.२ वैधता

वैधता कुनै पनि जाँचको साधनमा हुनु पर्ने अत्यावश्यक गुण हो । यस गुणको अभावमा कुनै पनि परीक्षणले आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न सक्दैन । वैधता भनेको जाँचको साधनमा पाइने त्यो गुण हो, जसको आधारमा कुनै परीक्षणले ती गुणहरू नै परीक्षण गरेको कुरा सुनिश्चित गरिन्छ, जुन गुण परीक्षण गर्न यसलाई तयार गरिएको हुन्छ । अर्थात् जब जाँचको साधनले ती गुणहरू नै परीक्षण गर्दछ । जसको परीक्षण गर्ने उद्देश्यले त्यसलाई तयार गरिएको हुन्छ, तब त्यस जाँचको साधनलाई वैध भनिन्छ । यसले कुनै परीक्षणको जाँचन खोजेको विषय वस्तु नै परीक्षण गरेको हो भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्दछ (ज.ब.रा र अन्य, २०६३:१८८) ।

परीक्षण गर्न खोजिएका कुरालाई दुरुस्त र त्रुटिरहित तरिकाबाट परीक्षण गर्ने गुण नै प्रश्न पत्रको वैधताको उदाहरण हो । प्रश्नहरू आन्तरिक र बाह्य रूपबाट त्रुटिरहित हुनु जरूरी छ । आन्तरिक रूपबाट प्रश्न वैध हुनुलाई विश्वसनीयता चाहिन्छ । विश्वसनीयता हुँदाैमा वैध हुन्छ भन्न सकिदैन । यसले प्रश्नका मापनीय समरूपता र एक रूपताको मात्र आँकडा दिन्छ । वैधताले विश्वसनीयताको प्रमाणिकताको लेखाजोखा गर्दछ, र उपयुक्त निर्णयमा पुग्न मूल्याङ्कनलाई मद्दत गर्दछ । वैधताका विषयगत, रचनात्मक, अनुमानात्मक समवर्ती जस्ता पक्षहरूको आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नहरूको निम्नानुसार अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ ।

४.३.२.१ विषयगत वैधता

परीक्षणको साधनमा समावेश गरिएका प्रश्नहरूको कुनै पदको सम्पूर्ण अंशलाई मात्र ओगटेको हुन्छ, र यस अंशको परीक्षणद्वारा सम्पूर्ण विषय वस्तुको परीक्षण गरिएको दाबी गरिन्छ । यदि परीक्षण अन्तर्गत समावेश गरिएका प्रश्नहरूको सम्पूर्ण विषय वस्तुको

प्रतिनिधित्व गर्दछन् भने यस्तो जाँचमा विषयगत पाठ्यक्रमका उद्देश्य, विषय वस्तु र विषय वस्तुका सीमाहरूलाई समग्र रूपमा ढाक्ने र त्यसै अनुसार परीक्षार्थीका उपलब्धिहरूलाई परीक्षण गर्न सक्ने प्रश्नहरू नै विषयगत वैधता भित्र पर्न सक्दछन् ।

उक्त आधारबाट प्रतिनिधी प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दा प्रश्न पत्रहरू पाठ्यक्रमको ख्याल नगरीकन पाठ्य पुस्तक र तिनमा भएका अभ्यासहरूलाई हेरेर विशिष्टीकरण तालिकालाई बेवास्ता गरी प्रश्न बनाइने हुँदा विषयगत वैधतामा असर पर्ने उदाहरण देखिन्छन् । सिपगत दृष्टिले विषय वस्तुका विधाहरूको संयोजन र सन्तुलन हुन नसक्नु पाठ्यक्रम र पाठ्य पुस्तक बिचमा समन्वय नगरी प्रश्न बनाउनुले पनि विषयगत वैधता कमजोर भएको देखिन्छ ।

प्रश्न नं. १३ को सारांश लेख्ने निर्देशन दिइएकोमा प्रश्न नं. ३ मा भने गद्यांश नै उल्लेख नभएको देखिन्छ । प्रश्न नं. ३ मा वाक्यमा प्रयोग गर्नुपर्ने निर्देशन दिइएको छ । यसकारण यस निर्देशनमा त्रुटि देखिन्छ । प्रश्न नं. १४ र १५ मा पनि भाव स्पष्ट पार्ने र व्याख्या गर्ने विषयमा कथा र जीवनी विधालाई मात्र उल्लेख गरी अरू विधालाई उपेक्षा गरेको देखिन्छ । तसर्थ प्रतिनिधि प्रश्न पत्रहरू विषयगत वैधताका दृष्टिले कमजोर देखिन्छ ।

४.३.२.२ रचनात्मक वैधता

रचनात्मक वैधता कुनै पनि परीक्षणमा हुनु पर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र आवश्यक वैधता हो । विषयगत वैधता भएको परीक्षणमा पनि रचनात्मक वैधता हुनु अनिवार्य हुन्छ । यसले जाँचमा प्रयोग गरिएका प्रश्नहरूले सम्बन्धित गुणलाई के कति मात्रामा परीक्षण गर्न सफल भएको छ भन्ने कुराको जाँच गर्दछ । कुनै परीक्षण सम्बन्धित गुणको परीक्षणसँग जति निकट हुन्छ, त्यस परीक्षणमा त्यति नै बढि मात्रामा रचनात्मक वैधता भएको मानिन्छ (ज.ब.रा. र अन्य, २०६३:१९४) ।

प्रश्न पत्रहरूले विद्यार्थीको तार्किक, बौद्धिक, संवेगात्मक, मौलिक तथा सृजनात्मक पक्षहरूको कुशलतासाथ परीक्षण गर्न सक्ने प्रश्नहरू नै रचनात्मक वैधता भएका प्रश्न हुन् । यसले विषय वस्तुको कोरा ज्ञान र प्रयोग क्षमतालाई मात्र परीक्षण नगरी विद्यार्थीमा अन्तर्निहित मानसिक सौन्दर्य एवम् प्रस्तुतिगत अभिक्षमतालाई स्वाभाविक तरिकाले परीक्षण गर्नसक्ने प्रश्नहरू हुनु जरूरी देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित दृष्टिकोणमा प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दा केही प्रश्न उपयुक्त नै छन् भने केही प्रश्न प्रतिस्मरणमा जोड, कण्ठस्थीकरणलाई जोड, स्तर प्रतिकूल,

जटिल र घुमाउरो प्रश्नहरू सोधिएको छन् । यस तथ्यलाई निम्न उदाहरणहरूबाट प्रष्ट पारिन्छ ।

❖ प्रश्न नं. १६ को (च) घरभग्गडा कथाबाट के शिक्षा पाइन्छ ? (घुमाउरो)

❖ प्रश्न नं. १७ को (ख) नेपालको राजनीति र साहित्यका क्षेत्रमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको के कस्तो योगदान रहेको छ, चर्चा गर्नुहोस् । (उच्च स्तरको प्रश्न)

यस्ता प्रश्नहरूले रचनात्मक वैधतामा आँच पुऱ्याउने हुँदा प्रश्न निर्माताले वैधतायुक्त प्रश्न निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.३.२.३ अनुमानात्मक वैधता

परीक्षाको प्रश्नहरूले विद्यार्थीको भावी योजना उपलब्धिको पनि पूर्वकथन गर्न सक्नु पर्छ । यस्तो क्षमता वा गुण भएका प्रश्नहरूलाई अनुमानात्मक वैधता भएका प्रश्न मानिन्छ (बस्नेत, २०६२:७६) ।

प्रतिनिधि प्रश्नहरूमा देखिएको विषयगत र रचनात्मक वैधताको अवस्थाले अनुमानात्मक वैधतामा पनि असर पुऱ्याएको पाइन्छ । सम्पूर्ण विषय वस्तुलाई समेट्न नसक्नु, ठोस उत्तर नआउने प्रश्न निर्माण गरिनु, कुनै विधालाई बढी र कुनैलाई कम प्राथमिकता दिई निर्माण गरिएका प्रश्नहरूले विद्यार्थीका विषय वस्तु र तत् सम्बन्धी क्षमताहरूको भरपर्दो नतिजा देखाउन नसक्ने भएकाले भावी दक्षताहरूका पूर्वानुमान गर्न गाह्रो छ ।

यस दृष्टिले प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दा पाठ्य पुस्तकका अभ्यासलाई सर्वोपरी महत्त्व दिई तिनै अभ्यास खण्डबाट हुबहु उत्तर आउने गरी बनाइएका प्रश्नले अनुमानात्मक वा पूर्व कथनात्मक वैधतालाई कमजोर पुऱ्याएको पाइन्छ । यसको उदाहरणका रूपमा तल केही प्रश्नलाई अध्ययन गरौं:

) प्रश्न नं. १६(क) हाम्रो नेपाली किताब कक्षा-८ पृष्ठ ७ प्रश्न नं. १(ख)

) प्रश्न नं. १४(ख) हाम्रो नेपाली किताब कक्षा-८ पृष्ठ ३९ प्रश्न नं. ५

अन्य प्रश्नहरू पनि पाठ्य पुस्तकको अभ्यासलाई नै सर्वोपरी ठानी प्रश्न पत्र निर्माण गरिएको पाइन्छ ।

४.३.२.४ समवर्ती वैधता

समवर्ती वैधता भन्नाले समस्तरीय वा निकटस्तरीय परीक्षाका प्रश्नहरूले देखाउने नतिजाहरूको समवर्ती परीक्षणसँग तुलनात्मक रूपले गरिने वैधता हो । यस अध्ययन विश्लेषणमा जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०६८ मा पाँचथर जिल्लामा प्रयोग गरिएका प्रश्नहरूको मात्र अध्ययन गरिने भएकाले स्तरगत रूपमा सङ्क्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यो परीक्षा जिल्ला स्तरीय परीक्षा भएकाले पाठ्यक्रम पाठ्य पुस्तकको मर्मलाई ध्यान दिदै जिल्लाको समग्र भाषिक स्तरलाई ख्याल गरी सोही अनुसार नेपाली भाषाका परीक्षण प्रश्नहरू बन्नु पर्ने हो तर यहाँ प्रश्नको ढाँचा प्रायः एस.एल.सी. को प्रश्न पत्रबाट प्रभावित भई सोही अनुसारका नमुनामा आधारित रहेको देखिन्छ । विशेषगरी विवेचनात्मक प्रश्न, व्याख्यात्मक प्रश्न, केही सङ्क्षिप्त उत्तरका प्रश्न, रचना सम्बन्धी प्रश्नको स्तर प्रायः एस.एल.सी. भन्दा कमजोर देखिदैनन् तर यस्ता प्रश्न कक्षागत रूपमा स्तर प्रतिकूल भएको पाइन्छ ।

उक्त दृष्टिकोणले प्रतिनिधि प्रश्नहरू एस.एल.सी. बाट प्रभावित भएकाले समवर्ती वैधता न्यून रहेको पाइन्छ ।

४.३.३ विभेदकारिता

विभेद गर्न सक्ने गुण भएका प्रश्नहरूलाई नै प्रश्नहरूको विभेदकारिता गुण हो भनिन्छ । एउटा कक्षामा वैयक्तिक भिन्नताका कारणले प्रत्येक विद्यार्थीका तार्किक क्षमता, सिपगत कुशलता, बौद्धिक क्षमता र शैलीगत सृजनताको स्तर फरक फरक हुन्छ । यसैले परीक्षाका प्रश्नहरूले उच्च, मध्यम र निम्न स्तरका सबैखाले परीक्षार्थीहरूको स्थान निर्धारण गर्ने क्षमता राख्नु पर्छ ।

जहाँ प्रश्नहरूमा वैधता र विश्वसनीयताको उच्च गुण हुन्छ त्यहाँ विभेदकारिता गुण सृजना हुन्छ । त्यसैले कण्ठ गर्ने र अर्काको सारेर वा चोरेर सही उत्तर लेखन सकिने प्रश्नले सही रूपमा विभेदकारिताको गुणलाई यकिन गर्न सकिदैन । त्यसैले वैधता र विश्वसनीयतामा आघात परेका प्रश्नबाट विभेदकारितामा पनि आघात परेको मानिन्छ ।

४.३.४ व्यावहारिकता

प्रश्न पत्रमा हुनु पर्ने व्यवहारिक गुणभिन्न परीक्षा सञ्चालन युक्तता, समय सापेक्षता, किफायतीपन, अङ्कन सरलता तथा परीक्षाले देखाउने परिणामको विश्लेषण गर्न सजिलोपन

आदि पर्दछन् । समय सापेक्षता भित्र प्रश्नहरू, समय सन्तुलन, अङ्कभार र किफायतीपन भित्र कम खर्चिलो, स्तरीय कागज, स्पष्ट अक्षरमा छापिएका प्रश्नहरू पर्दछन् ।

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा विषयगत प्रश्नका अङ्क मापन गर्नु पर्ने भएकाले वस्तुगत प्रश्नको तुलनामा कठिन छन् । यसमा सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक, विवेचनात्मक, व्याख्यात्मक, भावार्थमूलक र रचनात्मक किसिमका प्रश्नहरू अङ्क मापनका दृष्टिले कठिन छन् भने व्याकरण र शब्द भण्डारका प्रश्नहरू सरल देखिन्छन् ।

४.४ भाषा

प्रश्नका आन्तरिक गुण प्रभाव पार्ने विभिन्न तत्त्वहरू मध्ये भाषा पनि प्रमुख तत्त्व हो । भाषा प्रयोगको शुद्धता र अशुद्धता, स्पष्टता र अस्पष्टता तथा सरल र जटिलताले प्रश्न प्रभावित हुन्छ । भाषाको अर्थ घातक प्रयोगलाई आन्तरिक दृष्टिले हेरिन्छ । प्रश्न सोधाइको घुमाउरोपन, जटिल शब्द र वाक्य संयोजन वर्ण विन्यासका त्रुटिले ल्याएका अर्थ भिन्नता चिह्न प्रयोगका दृष्टिले गरिएका गलत सूचना तथा सङ्गतिगत अशुद्धताले देखाएका कमी कमजोरी इत्यादिलाई आन्तरिक वैधताका दृष्टिले केलाएर हेर्न सकिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०:३६१) ।

उक्त आधारमा प्रतिनिधि प्रश्नहरूलाई अध्ययन गर्दा प्रश्न पत्रमा भएका त्रुटिहरूलाई प्रश्न विश्लेषणको बाह्य आधारमा मात्र चर्चा गरिएको हुँदा भाषाको अर्थघातक प्रयोगलाई मात्र यहाँ उल्लेख गरिएको छ । प्रश्न नं. १३ मा निर्देशन नै त्रुटि पूर्ण देखिन्छ । प्रश्न नं. ८ मा शब्दवर्ग छुट्याउनु पर्नेमा पदवर्ग छुट्याउनु भनेर अर्थ तात्त्विक त्रुटि देखिन्छ । त्यस्तै प्रश्न नं. ८ मा नै बलियोछ (हुनुपर्ने: बलियो छ) लाई एउटै डिकोमा लेखेर त्रुटि गरेको देखिन्छ र भाषागत समस्या उत्पन्न भएर परीक्षार्थी अलमलमा पर्ने देखिन्छ ।

प्रश्न पत्र निर्माण गर्दा साना तिना त्रुटिले अर्थमा फरक पर्ने र प्रश्नको अपेक्षालाई नै बङ्ग्याउने हुनाले सही वर्णविन्यास, शुद्ध भाषा, उचित चिह्न प्रयोग गरी प्रश्न निर्माण गर्नुपर्दछ । यसको लागि प्रश्न निर्माणको अन्तिम चरणमा पनि प्रश्नहरूको भाषा शैलीले प्रश्नको अपेक्षा समेट्न सकेको छ कि छैन हेरि सकेपछि मात्र प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ ।

४.५ सारांश

प्रश्नहरूलाई स्तरीय, वैध, विश्वसनीय, उद्देश्यपूर्ण, बनाउनका लागि प्रश्नको आन्तरिक पक्षले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । प्रश्न निर्माणमा बाह्य पक्षले आन्तरिक पक्षलाई प्रभाव पार्न सके तापनि असल प्रश्न निर्माणका लागि आन्तरिक पक्ष नभई नहुने

तत्त्व हो । यसले प्रश्नहरूको वास्तविक गुण र स्तर निर्धारण गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएकाले यस पक्षलाई अनिवार्य मानिन्छ । यस अन्तर्गत पाठ्यक्रम अनुरूपता, विधाको अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन, भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन, प्रश्नमा हुनु पर्ने गुण र भाषा पक्षहरू पर्दछन् ।

अध्याय पाँच

उपसंहार

५.१ निष्कर्ष

शैक्षिक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको उपलब्धि पहिल्याउन, गुणात्मक र मात्रात्मक रूपमा जाँच गर्ने कार्य गर्दछ । भाषिक मूल्याङ्कन शैक्षिक मूल्याङ्कनको एउटा पाटो भएकाले यसका सम्बन्ध भाषिक अपेक्षाहरूसँग रहेको हुन्छ । यिनै भाषिक सिप पूर्ति भए नभएको अध्ययन गर्ने भाषिक मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ । भाषिक सिपहरूको मूल्याङ्कन एकीकृत र पृथकीकृत परीक्षण, पहिचानात्मक र उत्पादानात्मक परीक्षण औपचारिक र अनौपचारिक परीक्षणबाट गर्न सकिन्छ । लिखित परीक्षा अन्तर्गत विषयगत र वस्तुगत प्रश्नहरू पर्दछन् । प्रश्नहरू सकेसम्म विकल्प रहित, समान कठिनाइस्तर भएका, दोहोरो अर्थ नलाग्ने र स्पष्ट हुनु पर्दछ । भाषिक परीक्षण योजना, सङ्गठन र निर्देशन, परीक्षण, प्रशासन र अङ्कन जस्ता तत्त्वहरूलाई समेत ध्यान दिनु पर्छ । पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्ने किसिमका विश्वसनीयता, व्यापकता, विभेदकारिता, व्यवहारिकता तथा बाह्य र आन्तरिक गुणले युक्त प्रश्नहरू निर्माण गर्नु पर्दछ । प्रश्न विश्लेषणका मुख्य आधारहरू तथ्याङ्क शास्त्रीय र सैद्धान्तिक आधार हुन् । गणितीय आधारबाट विश्वसनीयता, वैधताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । आन्तरिक आधार अन्तर्गत पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषिक पक्षहरूको सङ्योजन र सन्तुलन आदि पर्दछन् । बाह्य आधारमा निर्देशन, अङ्क विभाजन, प्रस्तुति अनुक्रम, प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषा पर्दछन् ।

प्रश्न पत्रहरूको अध्ययन विश्लेषण बाह्य र आन्तरिक आधारमा गरिएको छ । बाह्य आधारमा निर्देशन, अङ्क विभाजन र समय निर्धारण, प्रस्तुति अनुक्रम, प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषालाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । त्यस्तै आन्तरिक आधारको दृष्टिले अध्ययन गर्न पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन, प्रश्नमा हुनु पर्ने गुणहरू, प्रश्नका अन्य पक्षहरू र भाषालाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । उक्त आधारहरूबाट प्रतिनिधि प्रश्नहरूको अध्ययन गर्दा बाह्य र आन्तरिक दुवै दृष्टिले प्रश्नहरूको अध्ययन गर्दा बाह्य र आन्तरिक दुवै दृष्टिले प्रश्नहरूको अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

५.१.१ बाह्य आधार

प्रश्न पत्र विश्लेषणको बाह्य आधार भनेको प्रश्न पत्रको औपचारिक स्वरूप हो । आकृतिगत वैधताका दृष्टिले प्रश्नहरू कति सबल र दुर्बल छन् भन्ने कुरा खुट्याउने काम बाह्य आधारमा गरिन्छ । यस अन्तर्गत प्रमुख आधारहरू निर्देशन, अङ्क विभाजन र समय निर्धारण, प्रस्तुती अनुक्रम, प्रश्न पत्रको स्वरूप र भाषा पर्दछन् । प्रश्न पत्रको बाह्य पक्ष स्पष्ट, आकर्षक एवम् स्तरयुक्त हुनु जरूरी हुन्छ । यसले प्रश्न पत्रको विश्वसनीयता, वैधता, विभेदकारिता, व्यवहारिकता जस्ता पक्षहरूमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछ ।

५.१.१.१ निर्देशन

शीर्ष निर्देशन प्रश्न पत्रहरूमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको भएपनि शीर्ष निर्देशनमा प्रयोग गरी भएका भाषा अस्पष्ट रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । विकल्प निर्देशन र निर्देशनहरू बोल्ड अक्षरमा नभएकाले र पृष्ठ निर्देशन प्रश्न पत्रमा नहुँदा परीक्षार्थी भुक्तिकने सम्भावना प्रबल देखिन्छ ।

५.१.१.२ अङ्क विभाजन र समय निर्धारण

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा अङ्क विभाजन र समयको निर्धारण पाठ्यक्रम अनुसार नै न्यायोचित ढङ्गले वितरण गरेको पाइन्छ ।

५.१.१.३ प्रस्तुति अनुक्रम

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा रहेका प्रश्नहरूको प्रस्तुति अनुक्रम विद्यार्थीको स्तर अनुसार सरलदेखि जटिलताको अनुक्रम मिलेको नै देखिन्छ ।

५.१.१.४ प्रश्न पत्रको स्वरूप

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको स्वरूप सामान देखिन्छ । प्रश्न पत्रमा प्रश्न नं. बोल्डमा देखिदैन । पृष्ठ नं. पनि राखिएको देखिदैन । कागज पनि कमसल सेतो खालको देखिन्छ ।

५.१.१.५ भाषा

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रको अध्ययनबाट कतिपय स्थानमा एउटै डिकोमा लेखिएको शब्दको प्रयोग, पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी त्रुटि रहेको देखिन्छ । त्यस्ता सम्भाव्य त्रुटिहरूले प्रश्नको विश्वसनीयता र वैधता आदिले प्रश्नको आन्तरिक स्वरूपमा समेत प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

५.१.२ आन्तरिक आधार

प्रश्नहरूलाई स्तरीय, वैध, विश्वसनीय, उद्देश्यपूर्ण बनाउनका लागि प्रश्नको आन्तरिक पक्षले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । प्रश्न निर्माणमा बाह्य पक्षले आन्तरिक पक्षलाई प्रभाव पार्न सके तापनि असल प्रश्न निर्माण लागि आन्तरिक पक्ष नभई नहुने तत्त्व हो । यसले प्रश्नहरूको वास्तविक गुणस्तर निर्धारण गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने यस पक्षलाई अनिवार्य पक्ष मानिन्छ । यस अन्तर्गत पाठ्यक्रम अनुरूपता, विधाको अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन, भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन प्रश्नमा हुनुपर्ने गुण र भाषा पक्षहरू पर्दछन् ।

५.१.२.१ पाठ्यक्रम अनुरूपता

प्रश्नहरू पाठ्यक्रमलाई भन्दा पाठ्य पुस्तकलाई ज्यादा ध्यान दिएर निर्माण गरिएको देखिन्छ । पाठ्यक्रम र पाठ्य पुस्तक बिचको समन्वयको अभाव, तह अनुसार स्तरयुक्त प्रश्नहरू निर्माण नहुनु पाठ्यक्रमको सीमाभन्दा बाहिर गई प्रश्नहरू निर्माण गरिएको पाइन्छ । विधाको अङ्कभार र प्रश्नहरूको तालमेल आंशिक रूपमा मिल्नु, अधिक विकल्पका कारणले कुनै कुनै विधाको उद्देश्य अनुरूप परीक्षण हुन नसक्नु, व्याकरण र शब्द भण्डारको न्यायोचित वितरण भएकोले पाठ्यक्रम अनुरूप प्रश्नहरूको बाहुल्य प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा देखिएको छ ।

५.१.२.२ विधाको अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रहरू विधागत अङ्कभार र प्रश्न सन्तुलन पाठ्यक्रमले निर्देशन गरेअनुसार नै उपयुक्त किसिमले सन्तुलन मिलाएको पाइन्छ ।

५.१.२.३ भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन

प्रतिनिधि प्रश्न पत्रमा पढाइ, लेखाइ र व्याकरणसंग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरूको सन्तुलित संयोजन भएको पाइन्छ । विवेचनात्मक तथा सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्नहरू प्रतिस्मरणात्मक पक्षतर्फ बढी झुकेको पाइन्छ । पढाइ सिप पक्षको परीक्षणका लागि लामो प्रश्न, सङ्क्षिप्त प्रश्न र पठन बोध प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ । लेखाइ परीक्षणको निमित्त निबन्ध लेखन, चिठी, कथा र संवाद जस्ता स्वतन्त्र रचना लेखनका भाषिक पक्षहरू समावेश गरी संयोजन र सन्तुलन कायम गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

५.१.२.४ प्रश्नमा हुनु पर्ने गुण

प्रश्नमा हुनु पर्ने गुणका दृष्टिले पनि प्रतिनिधि प्रश्नहरू कमजोर नै देखिएका छन् । प्रश्नको आयतनमा सन्तुलन नहुनु, पुच्छे तथा घुमाउरा प्रश्नहरू हुनु, विवादास्पद क्रियापद प्रयोग हुनु, पाठ्य पुस्तकका अभ्यास खण्डमा भएका प्रश्नहरू हुबहु उतार गर्नु निर्देशन प्रस्ट नहुनु आदि कारणले विश्वसनीयतामा आघत पर्ने त्रुटिहरू रहेका देखिन्छन् । यस्ता कमी कमजोरीका कारणले वैधताका उपभेदहरूमा समेत आघात पुगेको देखिन्छ । जसले गर्दा विभेदकारिता र व्यवहारिकता जस्ता गुणहरूलाई पनि असर पारेको देखिन्छ ।

५.१.२.५ भाषा

परीक्षणका लागि बनाइएका प्रश्न पत्रको भाषा स्पष्ट शुद्ध र निर्देशनात्मक किसिमको हुनु पर्दछ तर प्रतिनिधि प्रश्नहरूका भाषा सरल, स्पष्ट र शुद्धतामा कमी रहेको पाइन्छ । कतिपय प्रश्न पत्रहरूमा उक्त किसिमको भाषा प्रयोग नभएको समेत पाइन्छ । निर्देशनमा अस्पष्टता, घुमाउरो भाषा, एउटै डिकोमा लेखेर निर्देशन दिँदा अर्कै अर्थ लाग्ने स्थिति आउन सक्छ । यसकारण उपयुक्त प्रश्न योजना नबनाई प्रश्न निर्माण गरेको देखिन्छ ।

५.२ सुझावहरू

- प्रतिनिधि प्रश्नहरूलाई सरलदेखि जटिलताको क्रममा व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- प्रश्नको शीर्ष भागमा प्रश्न पत्र उपयोगमा ल्याउने संस्थाको नाम र जिल्ला लेख्दा अभ्र आकर्षक देखिन्छ ।
- प्रश्नहरूको लागि भाषाका सुनाइ र बोलाइ पक्षहरूको व्यवहारिक परीक्षणका लागि उचित व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- विधाका सबैक्षेत्र समेट्न सक्ने प्रश्न निर्माण गर्न पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (पा.वि.के) ले विशिष्टीकरण तालिका र नमुना प्रश्न पत्र निर्माण गरी स्रोत केन्द्र मार्फत प्रत्येक विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउनु साथै त्यसको अनुगमन निरीक्षणको व्यवस्था गर्नु गराउनु पर्दछ ।
- भाषा विषयका प्रश्न पत्रहरू भाषाविद् तथा विषय विज्ञ, अनुभवी र दक्ष शिक्षकहरूबाट निर्माण गराइनु पर्दछ । प्रश्नहरूका निम्ति सम्बन्धित संस्थाहरूमा प्रश्न बैंकको समेत व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

- पाठ्यक्रमलाई समय सापेक्ष सुधार गर्दै जानु पर्छ र पाठ्यक्रमका आशय, उद्देश्य र क्षेत्र अनुरूप पाठ्यपुस्तक समेत परिमार्जन गर्दै लैजानु पर्दछ ।
- परीक्षणलाई मूल्याङ्कनको अभिन्न अङ्ग बनाई निरन्तर रूपले त्यसबाट रचनात्मक सहयोग लिन आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने देखिन्छ ।
- जिल्ला स्तरीय परीक्षा समितिलाई परीक्षा समयमा मात्र होइन परीक्षण सुधार र परिमार्जनमा पनि निरन्तर सक्रिय हुनु र गराउनु पर्छ ।
- वस्तुगत प्रश्नले व्यापक विषय क्षेत्र समेट्न सक्ने हुनाले लिखित परीक्षामा यसका लागि २०% अङ्कभार छुट्याउनु व्यवहारिक देखिन्छ । त्यसको निमित्त सबै प्रश्नहरूमा वस्तुगत प्रश्नको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- आन्तरिक र बाह्य स्वरूपका दृष्टिले उपयुक्त, स्तरयुक्त र गुणयुक्त प्रश्न निर्माण गरी परीक्षणलाई सार्थक उद्देश्य मूलक र पृष्ठपोषणमुखी बनाउन सम्बन्धित शैक्षिक संस्थाहरूले भाषा विषयका शिक्षकहरूको गोष्ठी तथा सेमिनारको व्यवस्था वर्षमा एकपटक मिलाउनु पर्दछ ।
- योग्य र अनुभवी प्रशिक्षकहरूबाट प्रश्न निर्माण गराई मुद्रण र टङ्कनमा विशेष सतर्कता अपनाई राम्रोसँग प्रुफ हेरेर मात्र अन्तिम रूप दिनु पर्छ । हतार र हचुवाको भरमा मात्र प्रश्न निर्माण गर्ने प्रकृतिको अन्त्य हुनु पर्दछ ।
- मापनमा विश्वसनीयता र एकरूपता ल्याउन परीक्षकलाई समयमा उत्तर कुञ्जिका र आवश्यक निर्देशन उपलब्ध गराइनु पर्छ ।
- सिर्जनात्मक सिप परीक्षणका निमित्त विधा रचना हुने खालका प्रश्न निर्माण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ ।
यसप्रकार सीमित समय सीमामा बाँधिए प्रश्न पत्रको अध्ययन विश्लेषण गरिएकोले व्यापक अध्ययन र विश्लेषणमा अन्य गहन सुझावहरू समेत प्रस्तुत गर्न सकिने सम्भावना हुन सक्ने समेत महशुस गरिएको छ ।

५.३ भावी अध्ययनका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू

१. नेपाली भाषाको प्रश्न बैंकको आवश्यकता, उपयोगिता र प्रयोग: एक अध्ययन
२. भाषा शिक्षणका निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS) को महत्त्वको अध्ययन ।
३. भाषा शिक्षणका आवधिक परीक्षाको महत्त्व र आवश्यकता एक अध्ययन

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

अधिकारी, हेमाङ्गा राज (२०५०), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : कुञ्जल प्रकाशन ।

————— (२०५१), शिक्षा सौरभ, काठमाडौं : काठमाडौं शिक्षा क्याम्पस ।

खनिया, बुद्ध राज र अन्य (२०६८), नेपाली भाषा शिक्षण, (दो.सं.) काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशन

तथा वितरक प्रा.लि.।

ज.ब.रा., स्वयम् प्रकाश र अन्य (२०६३), शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन, काठमाडौं :

विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

न्यौपाने, टड्क प्रसाद (२०४९), साहित्यको रूपरेखा, (दो.सं.) ललितपुर : साभा प्रकाशन।

————— (२०५१), भाषाविज्ञानको रूपरेखा, धरान : नेपाल बुक डिपो ।

न्यौपाने, महेश्वर (२०५३), साधारण नेपाली, (प्र.सं.) भोटाहिटी काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६१), निम्न माध्यमिक तहको विशिष्टीकरण तालिका,

भक्तपुर : नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६४), निम्न माध्यमिक तहको विशिष्टीकरण तालिका,

भक्तपुर : नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

पोखरेल, बाल कृष्ण र अन्य (२०६०), बृहत् नेपाली शब्दकोश, (सम्पा.छै.संस्क) काठमाडौं:

नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

प्रधान, मीरा (२०६४), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल

एकेडेमी, बागबजार ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६५), माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र

अभ्यास, काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन ।

बन्धु, चूडामणि (२०५२), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, राम प्रसाद (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

————— (२०६५), भाषा अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोध विवरण, काठमाडौं : न्यू

हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

भण्डारी, पारसपणि र अन्य (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : पिनकल पब्लिकेशन ।

————— (२०६८), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेशन ।

शर्मा, केदार प्रसाद र माधव प्रसाद पौडेल (२०६०), नेपाली भाषा र सहित्य शिक्षण, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शर्मा, मोहनराज (२०५४), शब्दरचना र वर्णविन्यास, वाक्यतत्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।

शब्दार्थ नेपाली शब्दसागर (२०६८), शब्दार्थ नेपाली शब्दसागर, (प्र. संस्क.), शब्दार्थ प्रकाशन: काठमाडौं ।

हाम्रो नेपाली किताब-कक्षा ८ (पुनमुद्रण २०६२), भक्तपुर : जनकशिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड, सानोठिमी भक्तपुर ।

सन्दर्भ शोधपत्रसूची

- आचार्य,दिलिपकुमार(२०५८),कक्षा ८ को नेपाली भाषा प्रश्नहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थान नेपाली शिक्षा विभागको एम.एड. को पाठ्यांश ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र ।
- पोखेल,भगवता (२०६४),प्रवेशिका परीक्षा अनिवार्य नेपाली विषयका प्रश्नपत्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थान नेपाली शिक्षा विभागको एम.एड. को पाठ्यांश ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र
- पौडेल,माधव प्रसाद(२०५९),जिल्ला स्तरीय परीक्षामा उपयोग गरिएका कक्षा ८ को भाषाको प्रश्नहरूको विश्लेषण त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थान नेपाली शिक्षा विभागको एम.एड. को पाठ्यांश ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र ।
- बस्नेत,कमल बहादुर(२०६२),कक्षा ८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षा २०६१ म उपयोग गरिएका प्रश्नहरूको अध्ययन, त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थान नेपाली शिक्षा विभागको एम.एड. को पाठ्यांश ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र ।
- भट्टराई,बलराम(२०६८),२०६७ सालको जिल्ला स्तरीय परीक्षा (कक्षा ८) सुनसरी : जिल्लामा सोधिएका नेपाली विषयका प्रश्नपत्रहरूको अध्ययन, त्रि.वि.शिक्षा शास्त्र अध्ययन संस्थान नेपाली शिक्षा विभागको एम.एड. को पाठ्यांश ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधपत्र ।
- निरौला,गोपाल (२०६८), लर्न इङ्लीस एज् अ सेकेण्ड लेङ्गोएज् 'बेस्ट टिप्स' पाँचथर आलोक स्मारिका विशेषाङ्क,वर्ष -१ अङ्क -१ पाँचथर बहुमुखी क्याम्पस ।
- लामिछाने,यादवप्रकाश (२०६८), अनुसन्धान प्रस्ताव र यसका अङ्गहरु :सङ्क्षिप्त रेखाङ्कन , पाँचथर बहुमुखी क्याम्पसको अभिखीकरण कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्र ।

परिशिष्ट -१
जिल्लास्तरीय निम्न माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा २०६८

कक्षा : ८
विषय : नेपाली

समय : ३ घण्टा

पूर्णाङ्क : १००
उत्तिर्णाङ्क : ३२

सिर्जनात्मक एवं मौलिक उत्तरलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

१. कोष्ठमा दिएका उपयुक्त शब्द छानी खालिठाउँ भर्नुहोस् । ०.५X३=३
- क) 'जीवन' को विपरीतार्थक शब्द हो । (मरण, जिन्दगी, आजीवन)
- ख) 'फूल' को पर्यायवाची शब्द हो । (कुल,पुष्प,पात)
- ग) 'आँखा' को शब्द नेत्र हो । (विपरीतार्थक, अनेकार्थक,पर्यायवाची)
- घ) श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द हुन् । (सव-शव,पत्र-पात्र,भात-सात)
- ङ) अनेकार्थी शब्द हो । (धन,पैसा,अर्थ)
- च) रुखको सानो बृभाउने शब्द हो । (चौथ्रो,पोथ्रो,थोत्रो)
२. तलका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् । ४X०.५=२
- उत्थान,याखय्याख पार्नु,रडक, आलोचित
३. अर्थ खुल्नेगरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् । ५
- तर्जुमा,ढपक्कल,तातो लाग्नु,नपत्याउने खोलाले बगाउँछ ।
४. कोष्ठमा दिइएका संकेतका आधारमा खाली ठाउँमा उपयुक्त विभक्ति राखी वाक्य पूरा गर्नुहोस् । ०.५X४=२
- क) रुख अम्बा भन्थ्यो । (अपादान कारक)
- ख) तिम्रो हात ऐना छ । (अधिकरण कारक)
- ग) भाइ भात खायो । (प्रथम विभक्ति)
- घ) किसान कोदाला खेत खन्छ । (तृतीय विभक्ति)
५. शुद्ध पार्नुहोस् । ५
- अनुसाशन इमान्दारि सरलता र निश्चार्यताजस्ता गुणहरुले युक्त व्यक्तिलाई सबैले मन पराउछन् ।
६. कोष्ठकमा दिइएका धातु र संकेतका आधारमा खाली ठाउँ भर्नुहोस् । १X४=४
- क) सरिता खाना । (पकाउ : सामान्य वर्तमान)
- ख) दुवैले परीक्षा । (दि :अपूर्ण भूतकाल)
- ग) उनले सफलता । (पाउ : इच्छार्थ)
- घ) संयोग डाक्टर । (बन् : संभावनार्थ)
७. कोष्ठकमा दिएका संकेतका आधारमा वाक्य परिवर्तन गर्नुहोस् । १X६=६
- क) बहिनीहरु राम्ररी पढ्छन् । (पुलिङ्ग)
- ख) देवकोटाले कितावहरु लेखे । (कर्मवाच्य)
- ग) उनी अरुको काम गर्दैनन् । (करण)
- घ) विद्यार्थीद्वारा परीक्षा दिइयो । (कतृवाच्य)
- ङ) म कविता लेख्छु । (तृतीय पुरुष)
- च) तिनीहरु राम्ररी पढ्छन् । (एक वचन)
८. तलका रेखाङ्कित शब्दको नाम,सर्वनाम,विशेषण,क्रिया र अव्यय पदवर्ग छुट्याउनुहोस् । ३
- सिमेन्ट ढलान गरेर बनाउको मेरो घर अति बलियोछ ।
९. तलका मध्ये कुनै एक प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् ।
- १X५=५
- क) खराब संगतमा लागेर कुलतमा फस्नु भन्दा मिहिनेत गरी पढाइमा लाग्ने सल्लाह दिदै धरान बस्ने आफ्नो साथीलाई एउटा चिठी लेख ।

अथवा

- ‘ भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो हुन्छ’ भन्ने विषयको पक्षमा गतिला तर्क दिदै एउटा बादविवाद तयार गर ।
१०. कुनै एक शीर्षकमा १५० शब्दमा नघटाई निबन्ध लेख्नुहोस् । १५१०=१०
क) विद्यार्थी र अनुशासन ख) नारी शिक्षा आजको आवश्यकता
११. तलका बुँदाहरूका आधारमा एउटा कथा लेख्नुहोस् ।

१५५=५

एउटा बूढो किसान उसका चार भाइ छोराहरू चारै जना मूर्ख, ठग र अल्छी
..... भने बेलामा बूढो किसानले खेतमा धन गाडेको कुरा व्यक्त धनका लोभी र
मूर्ख केटाहरू खेत खन्न व्यस्त सम्पति हात नलाग्नु छिमेकी किसानबाट
परिश्रमको महत्वबारे प्रकाश ।

अथवा

- दुईजना साथीहरूका बीच ‘पानी नै जीवन हो’ भन्ने विषयमा भएको कुराकानीको विषयलाई
लिएर संवाद तयार पार्नुहोस् ।
१२. तल दिइएको अनुच्छेद पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् ।

१५५=५

विकास भनेको मान्छेको सर्वाङ्गीण उन्नति वा प्रगति हो, अनि वातावरण भनेको हामी बाँचेको
परिवेश हो । हाम्रो परिवेश नबाँचे हाम्रो अस्तित्व नरहने भएकाले वातावरणको ह्रास र मानवीय उन्नति
चाहिँ विकास होइन । वातावरण हाम्रो बाँच्ने साथी हो । जहाँ वातावरणको संरक्षण हुन्छ, त्यहीँ मानव
समुदायको विकास संभव हुन्छ । वातावरणमा ध्यान नदिई भौतिक विकासमात्र बढ्ने हुन्छ । विकास
आजको आवश्यकता हो, तर मानवीय विकासका लागि कुनै पनि विकास आयोजना प्रारम्भ हुनु अघि
स्थानीय वातावरण अध्ययनको अनिवार्यता हुन्छ । वातावरणीय उन्नति विना विकास हुन सक्दैन ।

जब हाम्रो वरिपरिको वातावरण स्वच्छ हुन्छ, तब हामी स्वस्थ रहन्छौ । स्वस्थ शरीर, स्वच्छ
वातावरण, प्रदूषणमुक्त परिवेश र पर्यावरण विकासका लागि आवश्यक तत्व हुन् । मान्छेले यी आधारभूत
तत्वमाथि विचार नगरी विकासको कल्पना गर्छ भने त्यो अधुरो हुन्छ । त्यसैले विकास र वातावरणमा
पूर्ण सन्तुलनको आवश्यकता पर्छ ।

प्रश्नहरू :-

- क) वातावरण भनेको के हो ?
ख) कसरी विकृतिहरू बढ्दै जान्छन् ?
ग) मानवीय विकासको लागि के को अध्ययन अनिवार्य मानिन्छ ?
घ) पर्यावरण विकासका आवश्यकता तत्वहरू के के हुन् ?
ङ) ‘सर्वाङ्गीण’ र ‘विकृति’ शब्दहरूको अर्थ लेख्नुहोस् ।
१३. माथि प्रश्न नं. ३ मा दिइएको गद्यांशको सारांश लेख्नु होस् । ५

१४. तल दिइएका कुनै एका उद्धरणको भाव स्पष्ट गर्नुहोस् ।

१५५=५

- क) तराइका चढून् माथि, भरुन् पर्वतका तल
यो माटो सबको साभ्ना मेरो उद्देश्य केवल ॥
ख) आमाको प्रेम आफ्नो सन्तान प्रति कति गहिरो हुन्छ, त्यो तिमीले बुझ्न सक्तनौ छोरी।
१५. तल दिइएका कुनै एक उद्धरणको सप्रसङ्ग व्याख्या गर्नुहोस् ।

१५५=५

- क) के हो ठूलो जगतमा ? पसिना-विवेक ।
उद्देश्य के लिनु ? उडी छुनु चन्द्र एक ॥
ख) अब त मान्छेले पृथ्वी भन्दा पनि अन्तरिक्ष बारे बढी चासो राख्न थालेको छ ।
१६. तलका मध्ये कुनै चार प्रश्नको मात्र संक्षिप्त उत्तर दिनुहोस् । ४५५=२०
क) मानिसका लागि कानून किन आवश्यक छ ?
ख) वनजंगलको महत्व बढ्नाको महिमा कसरी गाइएको छ ?

- ग) किसान कवितामा किसानको महिमा कसरी गाइएको छ ?
घ) “ हामी एउटै हौं” एकाङ्कीको मुख्य आशय के हो ?
ङ) फ्लोरेन्स नईटिङ्गोलले गरेका मुख्य कार्यहरु के के हुन् ?
च) घरभङ्गडा कथाबाट के शिक्षा पाइन्छ ?
१७. कुनै एक प्रश्नको मात्र विवेचनात्मक उत्तर दिनुहोस् । १X१०=१०
- क) ‘ओखलढुङ्गा’ कवितामा कवले आफ्नो मातृभूमिप्रति के कस्तो श्रद्धाभाव व्यक्त गरेका छन् ?
ख) नेपालको राजनीति र साहित्यका क्षेत्रमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको के कस्तो योगदान रहेको छ, चर्चा गर्नुहोस् ।

समाप्त

परिशिष्ट -२

निम्न माध्यमिक तह उत्तीर्ण परीक्षा

विशिष्टीकरण तालिकाको नमुना

विषय : नेपाली

कक्षा-८

क्र.सं.	प्रश्नका प्रकार (पढाइ लेखाइ क्षेत्र)	विधा	प्रश्नको तह				प्रश्न सङ्ख्या, अङ्क भार र समय				स्पष्टीकरण
			ज्ञान	बोध	व्यवहारीक सीप	उच्च दक्षता	जम्मा प्रश्न सङ्ख्या	उत्तर दिनु पर्ने सङ्ख्या	अङ्क भार	समय (मिनेट)	
१.	सङ्क्षिप्त उत्तर दिने प्रश्न	कथा,कविता प्रबन्ध, जीवनी र रूपक	१	३	-	२	६	४	२०	३६	कथा र कविता,निबन्ध/प्रबन्ध,जीवनी र रूपक विधाबाट विषयवस्तु,मूल भाव,घटना,सन्देश, चरित्र आदिका सम्बन्धमा ६ प्रश्न सोध्ने र ४ प्रश्नको उत्तर दिन लगाउने ।
२	लामो उत्तर दिने प्रश्न	कथा,कविता जीवनी	-	-	-	२	२	१	१०	१८	कथा, कविता र जीवनी विधाबाट विवेचनात्मक र सर्जनात्मक क्षमता परीक्षण गर्ने खालका दुई प्रश्न सोध्ने र एक प्रश्नको उत्तर दिन लगाउने ।
३	बोध प्रश्न (दृष्टांश वा अदृष्टांश गद्य)	कथा,जीवनी, प्रबन्ध वा अन्य लेख रचना	-	१	-	-	१	१	५	९	पाठ्यपुस्तकका गद्य पाठ वा स्तरीय लेख रचनाबाट १२५ शब्द सम्मको अछेद दिइ अनुच्छेदबाट पठन बोध क्षमताको परीक्षण गर्ने खालका ५ प्रश्न सोध्ने ।
४	सारांश (दृष्टांश गद्य)	कथा,जीवनी, प्रबन्ध	-	-	-	१	१	१	५	९	बोध प्रश्नमा दिइएको अनुच्छेद कै सारांश लेख्न लगाउने ।
५	(क) भाव विस्तार	कथा,जीवनी, प्रबन्ध, निबन्ध,रूपक	-	-	-	२	२	१	५	९	कविता,कथा,जीवनी,रूपक,निबन्ध र प्रबन्ध विधाबाट भाव विस्तार गर्न सकिने खालका दुइ उद्धरण दिइ कुनै एक को भाव विस्तार गर्न लगाउने ।
	(ख) सप्रसङ्ग व्याख्या	कथा,जीवनी, प्रबन्ध, निबन्ध,रूपक	-	-	-	२	२	१	५	९	कविता,कथा,जीवनी,रूपक,निबन्ध र प्रबन्ध विधाबाट भाव विस्तार गर्न सकिने खालका दुइ उद्धरण दिइ कुनै एक को भाव विस्तार गर्न लगाउने ।
६	निर्देशित रचना	कथा,संवाद	-	-	-	१	२	१	५	९	बुँदा दिइ कथा र संवाद लेख्ने दुइ प्रश्न दिइ कुनै एक विधामा निर्देशित रचना गर्न लगाउने ।
७	स्वतन्त्र रचना	(क) निबन्ध/प्रबन्ध	-	-	-	१	१	१	१०	१८	निबन्ध /प्रबन्ध लेख्न सकिने कुनै दुइ शिर्षक दिइ एक शिर्षकमा १५० शब्दमा नघटाइ निबन्ध लेख्न लगाउने ।
		(ख) चिठी,वादविवाद	-	-	-	२	२	१	५	९	चिठी र वादविवाद मध्ये शिर्षक दिइ कुनै एक रचना स्वतन्त्र रूपमा लेख्न लगाउने ।
८	व्याकरण (पहिचान, परिवर्तन र खाली ठाउँ भर्ने प्रश्न)	(क) शब्दवर्ग	-	-	१	-	१	१	३	५	सवै वर्गका शब्द पर्ने गरी ६ ओटा शब्द पहिचान गर्ने प्रश्न सोध्ने ।
		(ख) काल पक्ष र अर्थ (भाव)	-	-	१	-	१	१	४	७	कालपक्षबाट दुइ ओटा र अर्थ (भाव)बाट दुइ वटा परिवर्तन गर्ने वा खाली ठाउँ भर्ने प्रश्न दिने ।
		(ग) पदसङ्गती, वाच्य परिवर्तन र वाक्य परिवर्तन	-	-	१	-	१	१	६	११	पदसङ्गती,वाच्य र वाक्यबाट २/२ वटा पर्ने गरी लिङ्ग,वचन,पुरुष, आदर र अकरणका आधारमा परिवर्तन गर्ने खालका वा खाली ठाउँ भर्ने ६ प्रश्न सोध्ने ।
		(घ) कारक र विभक्ती	-	-	१	-	१	१	२	४	कारकबाट २ वटा र विभक्तीबाट २ वटा पर्ने गरी पहिचानात्मक र प्रयोगात्मक प्रश्न सोध्ने ।

		(ड) वर्णविन्यास र लेख्य चिह्न	-	-	१	-	१	१	५	९	८ वटा वर्णविन्यास र २ वटा लेख्य चिह्नका त्रुटि दिइ सच्याएर लेख्न लगाउने ।
९	शब्द भण्डार	(क) शब्दार्थ	१	-	-	-	१	१	२	४	पाठ्यपुस्तकका पाठहरू बाट ४ वटा शब्दको अर्थ लेख्न दिने ।
		(ख) शब्द पहिचान	-	-	१	-	१	१	३	४	पर्यायवाची, विपरितार्थी, श्रुतिसमभिन्यर्थी, अनेकार्थी, शब्दबाट निर्देशन वा सङ्केत बमोजिम अर्थ पहिचान गरी लेख्न लगाउने ।
		(ग) वाक्य निर्माण	-	-	१	-	१	१	५	९	अनुकरणात्मक शब्द, पारीभाषिक/प्राविधिक, निपात, उखान टुक्काबाट १/१ शब्द दिइ वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने ।
जम्मा			२	४	७	१३	२७	२०	१००	३ घण्टा	